

К И Т А П Х А Н А

«ҰЛТ РУХЫН ҰЛЫҚТАҒАН ТҰЛҒА»

Өзбекәлі Жәнібековтің туғанына 90 жыл

Танымдық-библиографиялық көрсеткіш

Шымкент 2023 жыл

УДК 01
ББК 91.9-83
Б 12

Жауапты библиограф: Тукенова Р.С.

«Ұлт рухын ұлықтаған тұлға»: Танымдық- библиографиялық көрсеткіш – Познавательно-библиографический указатель/ Құрастырушы Р.С.Тукенова. – Шымкент, ОҚМПУ кітапханасы, 2023. - 44- бет.

«Ұлт рухын ұлықтаған тұлға»: танымдық- библиографиялық көрсеткіш қазақ мәдениетін жаңғыртуға үлкен үлес қосқан көрнекті мемлекет қайраткері, тарихшы-этнограф, өнер зерттеушісі, ғалым Өзбекәлі Жәнібековтың 90 жылдық мерейтойына арналып дайындалған.

Бұл танымдық- библиографиялық көрсеткіште Өзбекәлі Жәнібековтың өмірдерегі, қайраткер туралы пікірлер, кітаптарының библиографиялық сипаттамасы аннотациямен хронологиялық ретте көрсетілген және мерзімді басылымдарда жарық көрген мақалалардың сипаттамалары жинақталған.

Көрсеткіште Ө.Жәнібековтың өмірбаяндық «Тағдыр тағлымы» кітабынан үзінділер берілді.

ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВТЫҢ
өмірі мен қызметінің хронологиялық тізбесі:

- 28.08.1931 ж. - Оңтүстік Қазақстан облысы, Отырар ауданы, Сарықамыс ауылында дүниеге келген.
- 1948-1952 ж.ж. - Абай атындағы Қазақ педагогикалық институтын (қазіргі Алматы мемлекеттік университеті) бітірген.
- 1952-1955 ж.ж. - Шымкент (қазіргі Оңтүстік Қазақстан) облысы Келес ауданында – мектеп мұғалімі, оқу ісінің меңгерушісі.
- 1955-1956 ж.ж. - Келес аудандық комсомол комитетінің 1-хатшысы.
- 1956-1961 ж.ж. - Шымкент облыстық комитетінің хатшысы. комсомол.
- 1961-1970 ж.ж. - Қазақстан ЛКЖО ОК - Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің 1-хатшысы.
- 1970-1975 ж.ж. - Қазақстан компартиясы Торғай облыстық комитетінің хатшысы.
- 1975-1977 ж.ж. - Қазақстан КП Шетелдермен байланыс бөлімі меңгерушісі.
- 1977-1988 ж.ж. - Қазақстан Мәдениет министрінің орынбасары, Мәдениет министрі.
- 1987-1988 ж.ж. - КП ОК хатшысы қызметтерін атқарды. Қазақстан партиясы
- 1988-1991 ж.ж. - О.Жәнібеков қазақ халқының ұлттық мәдениетінің, ана тілінің, салт-дәстүрінің, әдет-ғұрпының жаңарып, дамуына зор үлес қосты. Ана тілін дамыту бағдарламасының мемлекеттік тұжырымдамасын жасауға атсалысты.
- 1990 ж. - Новосібірде «Тарихи-этнографиялық тұрғыда қазақ өнерінің дәстүрлік проблемалары» кандидаттық диссертация қорғаған.
- 22.02.1998 ж. - Қазақтың Өзағасы 67 жасына қараған шағында дүниеден өтті. Оның жерленген жерінде Алматы қаласында кесене тұрғызылды. Биыл Өзбекәлі Жәнібековтің туғанына 90 жыл толып отыр.

ҰЛТ РУХЫН ҰЛЫҚТАҒАН ҰЛЫ ТҰЛҒА

Өмірдерек

Әр заманда елдің тарихы мен мәдениетін жаңғыртатын, ұлттың бай мұрасын келешек ұрпаққа жеткізе білетін алып тұлғалар болады. Солардың бірі әрі бірегейі – көрнекті мемлекет қайраткері, белгілі этнограф Өзбекәлі Жәнібеков.

Ол атақ-абыройды қуған жоқ. Кеңестік идеологияға қарамастан, Алаш зиялыларының ақталуына атсалысты. Елдің Наурыз мейрамымен қайта қауышуына үлес қосты. Тайқазанды қайтарып, Қожа Ахмет Яссауи кесенесін қалпына келтіру жұмыстарына бастамашы болды. Музей ашты. Ана тілін дамыту бағдарламасының мемлекеттік тұжырымдамасын жасауға қатысты.

Оның балалық шағы қиындыққа толы болды. Әкесінен ерте айырылды. Соған қарамастан, барлық қиындыққа төтеп беріп, соғыстан кейінгі ауыр жағдайға мойыған жоқ. Жастайынан қара жұмысқа араласты. Отын шапты, шөп жинады, су тасыды, мал бақты. Аурушаң анасына барынша көмектесуге тырысты. 9 жасында анасынан айырылды. Жетімдіктің қамытын ерте киіп, тағдырдан әбден теперіш көрді. Соған қарамастан, білімін шыңдап, Абай атындағы Қазақ педагогика институтына түседі. Бірақ жоқшылықтың салдары сезілді. Ауылынан Алматыға шыққанда жолына ақша таппай қиналды. Ал қалаға барғаннан кейін күндіз сабақ оқып, кешке қара жұмыс істеді. Вагондардан жүк түсірген кездері аз емес.

Қазақтың қара нары

Институтты үздік бітірген Өзбекәлі Жәнібеков алдымен оңтүстікке оралып, мектепке ұстаздық етіп, тарих пәнінен сабақ берді. Білімді әрі білікті ұстаз бірден көзге түседі. Оқу ісінің меңгерушісі болды. Қоғамдық шараларға белсене атсалысып жүрді. Сөйтіп, аудандық комсомол ұйымының жетекшісі қызметіне дейін көтеріледі.

Өзбекәлі Жәнібеков Келес ауданында қызметте жүргенде болашақ жары Халиханмен көңіл қосып, шаңырақ көтереді. Екі ұлы және бір қызы дүниеге келеді. Өзбекәлі балаларын қазақылыққа барынша баулып өсірген. Халыққа да жақын болды. Ел арсында оны "Өзаға" деп атайтын.

Ол - өзінің турашылдығымен, қазақ халқын жан-тәнімен сүйетін ұлы қасиетімен ел арасында аты аңыз болып тараған адам. Қазақстан комсомолын басқарып жүріп, қазақтың салты, әдет-ғұрпы, дәстүрі деген мәселелерді ешкімнен қорықпай, үнемі дәріптеумен болған адам.

Идеологияның тар шеңберіне сыймады

Өзбекәлі кеңес билігімен жиі сөзге келіп қала берді. Қисынсыз шешімдерді бұзудан қорықпады. Қызметтен айырылып қаламын деп сасқан жоқ. Бірде үкіметке қазақ жастарын мал шаруашылығына жаппай жіберу, ал қыздардан трактор бригадаларын құру ұсынысы енгізілді. Өзекең оған қарсы екенін ашық айтты. Жастарды өнер-білімге баулуға жағдай жасады. Осы жолда өзінен жоғары тұрған басшылардан қарсы шығудан именбеді.

Ұлтжанды Өзбекәлі Жәнібеков кеңестік идеологияның тар шеңберіне сыймады. Биліктің ұстанымына қарамастан, қазақтың тарихын терең зерттеді, салт-дәстүрді кеңінен насихаттауға күш салды. Содан оны астанадан шалғай жерге жіберді. Өзекең жаңадан құрылған Торғай облысына барды. Облыстық партия комитетінің үшінші хатшысы қызметін атқарып жүріп, Торғай өңірін танымастай өзгертеді.

Бес жылдан кейін Орталық комитеттің шет елдермен байланыс бөлімін басқарады. Оны ұлттың мүддесі үшін пайдаланады. Ал араға бір жыл салып, мәдениет министрінің орынбасары болып тағайындалады.

Тайқазан тарихи отанына оралды

Өзбекәлі Жәнібеков мәдениет министрлігіне келген бойда қазақтың сәулет ескерткіштеріне көп мән бере бастады. Оның тұсында 400-ге жуық археологиялық нысанды қалпына келтіру жұмыстары атқарылды. Соның ішінде Қожа Ахмет Иасауи кесенесі де бар. Басшымын деп кекірейген жоқ. Балағын түріп, жұмысшылармен бірге құм тасыды. Әсіресе, әулие кесенесі негізінде құрылған "Әзірет Сұлтан" қорық-музейінің құрылуына қосқан үлесі зор. Кеңес өкіметінің саясатына қарамай, кесенеде жерленген хандар мен сұлтандар, билер және батырлардың құлпытастарын музей экспозициясына қойды. Атеистік қоғамда Қожа Ахмет Ясауидің мұрасы мен іліміне бетбұрыс жасады.

Өзбекәлі Жәнібеков құлпытастардағы араб тіліндегі жазуларды да қазақ тіліне аударуға атсалысты. Ол кезде кесененің сән-салтанаты болған атақты Тайқазанның орны бос тұрған. Оны 1935 жылы Ленинградқа (қазіргі Санкт-Петербург) қаласында өткен Иран шеберлерінің III Халықаралық

конференциясына үш айға апарған. Бірақ кері қайтарған жоқ. Араға 54 жыл салып, 1989 жылдың 18 қыркүйегінде Тайқазан тарихи отанына қайта оралды. Бұның бәрі – Өзбекәлі Жәнібековтің жанқиярлық еңбегі.

Ал Арыстан баб кесенесінің жұма мешітін қалпына келтіруге кіріскенде Мәскеу рұқсат бермеді. Содан Өзбекәлі Жәнібеков айлаға көшіп, Отырардың суландыру жүйесінің экспозициясын жасаймыз деп, кезінде құлатылған мешітті қалпына келтірді.

Оның бастамасымен Қазақстанның тарихи және мәдени ескерткіштерін сақтау мен қалпына келтіру мақсатымен "Арқас" қоғамы құрылды.

Қасабаны тапты

Өзбекәлі қазақ халқының көне музыкалық аспаптарын да зерттеді. "Шертер", "Адырна", "Алтынай" және тағы басқа фольклорлық өнер ансамбльдерін ұйымдастырды. Ансамбль мүшелерінің әрбір киіміне мән берді.

"Өзекең біздің дәуірімізге бірде-бір қасаба жетпеді ме деп, оны эрмитажға дейін іздеп барды. Татарлардың арасында бар екенін біледі. Сөйтіп жүріп, орталық архивтен ертеде тапсырылған бір қасабаны тауып, соны ары қарай ұлт мәдениеті ретінде көрсетті", - деп еске алады профессор Құлбек Ергөбек.

Өзбекәлі Жәнібеков шошаланың эскизін айна-қатесіз жасап, кезінде Сырдариядан жүрген ағаш қайықтың үлгісін де қалпына келтірді. Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаев, Шәкәрім Құдайбердиев есімдерінің халқына қайта оралуына белсене ат салысты. Наурыз мейрамының жаңғыруына зор үлес қосты. Айтысты жаңғыртты. Ана тілін дамыту бағдарламасының мемлекеттік тұжырымдамасын жасауға қатысты.

ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВ ТУРАЛЫ ПІКІРЛЕР:

«Жұртына құрбан болсам деп, атыңа тұрман болсам деп», ел жүгін көтеруге жаралған сирек жандардың бірі – Өзбекәлі Жәнібеков еді.

*Рахманкул БЕРДІБАЕВ,
академик, филология ғылымдарының докторы*

Елім деп туған қайсар жан... Құдай берген құдіретті күштің арқасында ол энциклопедиялық білімнің иегері еді. Ол - бірегей ұйымдастырушы, бірегей ұйытқы. Ол музыканы керемет білетін. Ол - этнограф. Ол-философ. Оның халыққа сіңірген еңбегін тізбелеп шығу үшін ғана үлкен кітап жазу керек. Өзбекәлі Жәнібеков бүкіл саналы өмірінде қазақ халқының дүниежүзілік цивилизацияға қосқан үлесін дәлелдеумен өтті.

*Шерхан МҰРТАЗА,
Қазақстанның Халық жазушысы*

Өзбекәлі - қазақ халқының ХХ ғасырдағы біртуар перзенттерінің бірі. Оған қиядан атойлап шығып, қисынын тауып, қамал бұзарлық қайраткерлік тән еді. Ол тыңнан жол табатын, реформатор, өзіндік ізі бар, өзіндік жігері бар, құрыштан сомданып құйылған батыр, ғалым, қайраткер, өнерпаз азамат ретінде қазақ тарихында есімі қатталды.

*Манаш ҚОЗЫБАЕВ,
академик, тарих ғылымдарының докторы*

«Ұлттық мемлекетіміздің қайтадан қалпына келтіріліп, тәуелсіз даму жолына түсуіне де Өзағанның сіңірген еңбегі ерекше. Өзі өнген түп тамырдың бар нәрін бойына жинай білген түс перзент еді. Ақ емген адал сүтін халқына түгел қайтарып беру жолында көз жұмғанша аянбай еңбек етті».

*Әбіш КЕКІЛБАЙҰЛЫ,
Қазақстанның Халық Жазушысы*

Өзекеңнің тыңғылықты зерттеушілік, ғылыми еңбектер жазу шеберлігі ерекше болатын, ол қазақтың мәдени мұралары мен тарихи ескерткіштері, ұлттық-киім, ою-өрнек, би және сәулет өнері жайында жеке-жеке монографиялар жазып бастырды.

Камал СМАЙЫЛОВ, жазушы

«Нұрлы жүзді, әдемі қоңыр үнді, жаратылысы бөлек Өзбекәлі ел тарихы мен мәдениетінің білгірі, қасиеттің тұнып тұрған тұнбасы, ойдың тереңі халқымыздың кескіні менен келбеті, қайраты менен айбаты еді, арысы еді, дара тұлғасы еді, елінің асылы, баршаның жақыны еді,

қайыспайтын қара нары, шалыс баспайтын кержорғасы еді, бойын жасырған тұлпар еді. Заманымыздың Бұқар жырауы, Төле биі еді»

*Мырзатай ЖОЛДАСБЕКОВ,
академик, филология ғылымдарының докторы*

«Адамнан азамат шығаратын, баладан дана жасап шығаратын құдіретті күш – ұстаз еңбегі. Өзінің уақытын аямау, өзгенің бақытын аялау ұстазға гана тән. Өзбекәлі Жәнібеков арда туып, өмірде арман құған жан. Адамдардың неге қабілеті бар, соны өсіруге күш-жігерін жұмсаған жан, өнер жанашыры».

*Зейнолла Қабдолов
Халқымыздың көрнекті ғалымы, академик.*

«Өзағаңмен біз қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе әперуге байланысты бірігіп еңбек еттік. Ақтаңдақтарды ақтап алуға байланысты көп ақылдасушы едік. Ол кісінің артына қалдырып кеткен ғылыми еңбектері баға жетпес қазына. Қолға алған нәрсесін аяқтауға тырысатын. Қазақ тілі қоғамын құруға мен мұрындық болсам да Өзағаңның көмегі көп болды. Тілімізге мемлекеттік мәртебе беру деген үлкен іс. Сондықтан бұл іске халықты араластыру, елдің санасын ояту керек болды. Осы істердің барлығына жол көрсетіп келген Өзбекәлі Жәнібеков еді».

Академик Әбдуәли Қайдаров

«Өзбекәлі Жәнібеков үлкен қызметтен кеткеннен кейін қайта қызмет сұрамаған, депутаттыққа да қызықпаған. Ол мансап іздемеген адам еді. Сөйте тұра жоғары мансапқа жеткеніне өзі де таңырқап күлетін»

Қоғам қайраткері Серікболсын Әбділдин

ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОЛ ТУРАЛЫ КІТАПТАРДЫҢ БИБЛИОГРАФИЯЛЫҚ ТІЗІМІ:

Халқына қалтқысыз қызмет еткен тұғыры биік тұлғаның халық өнерін, тарихи, мәдени ескерткіштері мен жәдігерлерін сақтап қалу мақсатындағы зерттеу және мемуарлық еңбектері: "Қазақтың ұлттық қол өнері" (1982); "Жаңғырық" (1991); "Уақыт керуені" (1992); "Жолайрықта" (1996); "Қазақ киімі" (1996); "Ежелгі Отырар" (1997); "Тағдыр тағылымы" (1996, 1-кітап, 1997, 2-кітап) қай уақытта да оқырманға бағалы құнды кітаптар.

УДК 7.031.4

ББК 63.5(2К)

Д 40

Джанибеков У. Д. Эхо... По следам легенды о золотой домбре. [Текст] :Монография. /Ред. С. Муктарулы, С. Сақун - Алма Ата: Өнер, 1991.- 304 с., ил. ISBN 5-89840-283-7

Книга У.Джанибекова знакомит с историей и этнографией казахского народа. В начальных разделах прослеживается эволюция и преемственность историко-этнических и культурных процессов на территории Казахстана, характеризуется общественный строй и быт казахов их обычаи и обряды. Привлекают внимание материалы об оседлых земледельческих хозяйствах казахов в дореволюционную пору, о народных промыслах: раздумья автора о судьбе и путях дальнейшего развития народного костюма, традиционного жилищного зодчества. Раздел, посвященный музыкальному, танцевальному и фольклорному искусству, представляет интерес и потому, что автор сам принимал непосредственное участие в воссоздании музыкальных инструментов, забытых песен и танцев, организации фольклорно-этнографических ансамблей.

Автор ищет и находит интересные, выпавшие из поля зрения историков и этнографов детали и штрихи, фактические материалы, легенды и былины, которые дополняют историю народа, создают его образ.

Каждый раздел книги снабжен обширным иллюстративным материалом. Многие фотографии публикуются впервые.

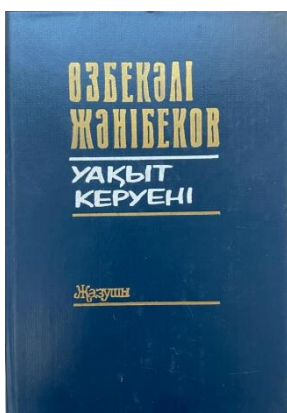

УДК 7.031.4
ББК 63.5(2К)
Д 40

Джанибеков У. Д. Культура казахского ремесла. [Текст] -Алма-Ата: Өнер, 1982.-144 с.

Книга знакомит с основными традиционными видами казахского ремесла, которые рассматриваются в тесной связи с историей и этнографией. В ней даются реконструкции стационарного жилища, кухни, а также национального костюма юга Казахстана, публикуются произведения народных мастеров XVIII-XIX веков из музейных фондов республики и частных коллекций.

Кітапта тарих пен этнографиямен тығыз байланысты саналатын қазақ қолөнерінің негізгі дәстүрлі түрлерімен таныстырады. Ол Қазақстанның оңтүстігіндегі стационарлық тұрғын үйді, ұстахананы, сондай-ақ ұлттық киімдерді қайта жаңғыртуды қамтамасыз етеді, республиканың мұражай қорларынан және жеке коллекциялардан 18-20 ғасырлардағы халық шеберлерінің туындыларын басып шығарады.

821.512.122
ББК 63.3 (2К)
Ж36

Жәнібеков, Ө. Уақыт керуені [Мәтін] / Ө. Жәнібеков.- Алматы: Жазушы, 1992.- 192б. ISBN5-605-00959-1

"Уақыт керуені" Өзбекәлі Жәнібековтың мұнан бұрын орыс тілінде шыққан "Эхо..." атты кітабының көпшілік тілегін ескере отыра, толықтырылып қазақ тілінде қайта жазылған түрі. Сапалы қағаз тапшылығына байланысты слайдсуреттер берілмеді. Кітап автордың қазақ тарихы мен жасампаздығына байланысты өзі зерттеген мәселелер бойынша тарихшы - этнографтардың, өнер мен әдебиеттанушы ғалымдардың қаперінен тыс қалып келе жатқан жайттарға баса назар аудара білгендігімен де құнды. Басылымнан оқырман қауым, ғылыми жұртшылық, әдебиетшілер мен өнер қайраткерлері, мұғалімдер мен студенттер, оқушы жастар көңілге ой салатын тұжырымды пікір, нақтылы деректер, қызғылықты мәлімет таба алады.

821.512.122

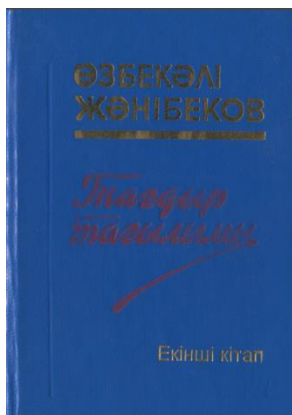
63.3(2каз)

ЖЗ6

Жәнібеков, Ө. Тағдыр тағылымы [Мәтін]: Естеліктер. Бірінші кітап / Ө. Жәнібеков.- Алматы: Рауан, 1996.- 192б.

Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, тарихшы-этнограф, өнер зерттеуші ғалым Өзбекәлі Жәнібековті елімізде білмейтіндер кемде-кем. Ол - ұрпақ тәрбиесін жақсартуға, ұлттық мәдениетті дамыту ісіне, халқымыздың дәстүрлі өнерін дүниеге танытуға өзіндік үлесін қосқан адам. Республика жастарын игі істерге бастаған ұзақ жылдар, партия, кеңес қызметінде жүріп бастан кешкендер, тарихи және мәдени ескерткіштерді мемлекеттік есепке алу, қорғау, қайта ұқсату және пайдаланудағы бесенелі бейнет, сол сияқты әділет пен келешек қамы үшін күрескен кешегі дүрбелең дәуір автор қаламынан шыққан ізгі шежіредей, бір сөзін аттап кете алмайсыз.

Кітаптың бағамды бай тілі, тартымды өткір желісі, алуан өткелдер, тағдыр тарылымы сізді алысқа жетелей береді, жетелей береді. Жоғары мақсат мүдделердің даңғылымен құшақ жайып қауышасыз.

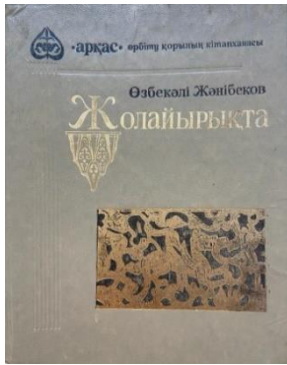
821.512.122

63.3(2каз)

ЖЗ6

Жәнібеков, Ө. Тағдыр тағылымы. Естеліктер. Екінші кітап. [Мәтін]: / Ө. Жәнібеков.- Алматы: Рауан, 1997.- 136 б. ISBN 5-625-03754-X

«Тағдыр тағылымының» екінші кітабы өмірбаяндық хикая ғана емес. Қоғамның белсенді мүшелерінің бірі ретінде автор өзінің бастан кешкен, көріп-білген жәйттерімен қоса, айналадағы әлеуметтік ортаға, ел тағдырына қатысты, тарих пен мұратанумен, елтанумен, сайып келгенде, қазақтанумен ұштасып жататын қазіргі заманғы көкейкесті мәселелерге де тоқтала кеткенді жөн көрген. Шығармашыл қауым, қалың көпшілік, ел тағдыры толғантатын әрбір зиялы азамат, мұғалімдер мен студент жастар басылымынан соны пікір, тұжырымды ой таба алады. Кітап екі тараудан тұрады. «Үміт және күдік жетегінде», «Ата қоныс алтын ордам бесігім» деп аталатын тарауларда есте қалған, азаматтық парыз, жаңа заман айшықтарын баяндайды.

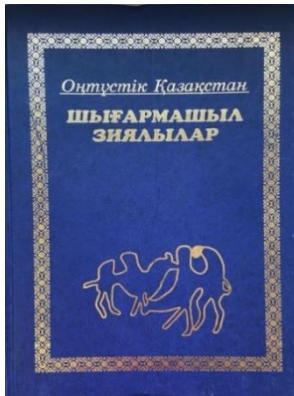
821.512.122

63.3(2каз)

Ж36

Жәнібеков, Ө. Жолайырықта [Мәтін]: Көкейкесті тақырыптарға сұхбат/ Ө. Жәнібеков.- Алматы: Рауан, 1995.- 192б. ISBN 5-625-02475-8

«Жолайырықта» - автордың қазақ қоғамының айналадағы ортаны әлеуметтік және эстетикалық тұрғыдан игерген іс-тәжірибесімен тікелей байланысты халық сәулеткерлігіне арналған туындысы. Кітап қазаққа қатысты этнографиялық әдебиетте алғаш рет жылжымалы баспана мен тұрақты мекенжай үлгілерін ғылыми жағынан жіктестіргенімен ғана емес, оларды мемлекеттік есепке алу, қалпына келтіру, қорғау, өнегелі тұстарын қазіргі тұрмысқа пайдалану арқылы халқымыздың еткен өміріне, тұрмыс-салтына, наным-танымына, талғамына, өндіргіш күштеріне, құрылыс мәдениетіне ілтипатпен қарауға ынталандыратынымен де құнды. Өрбіту қоры кітапханасы сериясына арнайы жазылған. Басылымнан кітап оқырман қауым, ғылыми қызметкерлер мен мұғалімдер, студенттер мен оқушы жастар соны пікір, тұжырымды ой, қызғылықты деректер таба алады. Кітаптан түскен қаржы толығымен «Арқас» өрбіту қорына аударылды.

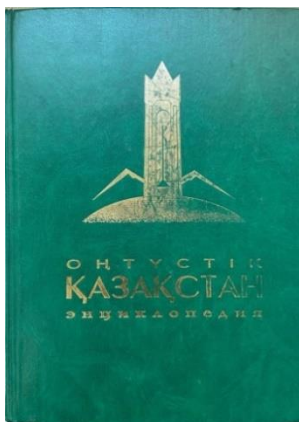
УДК 821.512.122

ББК 84 (5 Қаз)

0-61

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН: Шығармашыл зиялылар. [Мәтін]: 1-басылым, -Алматы: "Нұрлы Әлем", 2001. -320 бет. ISBN 9965-403-80-5

Тұңғыш рет жарық көрген бұл анықтамалық - ғұмырнамалықта оңтүстік өңірінің шығармашыл зиялылардың өмірбаяндық мәліметтері дерек көздерден екшеліп, сүзіп алынған. Жалпы оқырман жұртшылыққа, зиялы қауымға, ел зердесін жаңғыртушы зерттеушілерге арналған анықтамалықтың 45-бетінде халқы үшін еңбек еткен тұлға Ө.Жәнібеков ғұмырнамасынан дерек берілген.

551.46(03)

92(5каз)

0-62

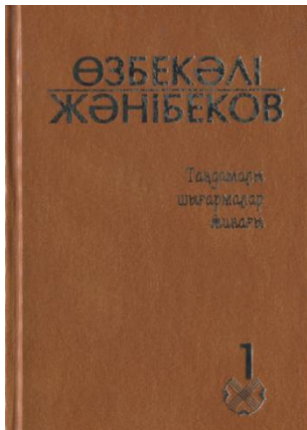
ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН энциклопедия. [Мәтін]: /Бас редактор Б.Ғ.Аяған. - Алматы, "Қазақ энциклопедиясы" ЖШС,2005. -560 бет.

ISBN 9965-9746-1-6

Оңтүстік Қазақстан облысы әкімшілігінің тапсырысымен шығарылған бұл басылым сан ғасырлық тарихы бар киелі Оңтүстік өлкесінің сырға толы шежіресі. Әліпбилік жүйемен берілген кітапқа қасиетті орындар мен мәдениет

ескерткіштері, ел тұтқасы болған тарихи тұлғалар, осы өңірден шыққан ғұлама ғалымдар, билер мен батырлар, мемлекет және қоғам қайраткерлері, облыстың бірінші басшылары мен құрметті азаматтары, елге ерекше еңбегі сіңген азаматтар Кеңес Одағының Батырлары, Еңбек Ерлері, депутаттар, мемлекеттік сыйлықтың лауреаттары, академиктер мен ғылым докторлары, халық артистері мен еңбек сіңірген артистер, Қазақстан Жазушылар одағының, Композиторлар одағының, Суретшілер одағының мүшелері, танымал журналистер, халықаралық жарыстарда жүлде алған өнер саңлақтары, Әлем, Азия, Еуропа және Олимпия чемпиондары мен жүлдегерлері болған халықаралық дәрежедегі спорт шеберлері, олардың жаттықтырушылары, облыс аумағындағы ірі ауылдар мен қалалар, өзендер мен көлдер, өнеркәсіп орындары, мәдениет ошақтары, оңтүстікте кездесетін табиғи құндылықтар енгізілген.

Дара тұлға Ө.Жәнібеков туралы мәлімет осы энциклопедияның 221- бетінде орналасқан.

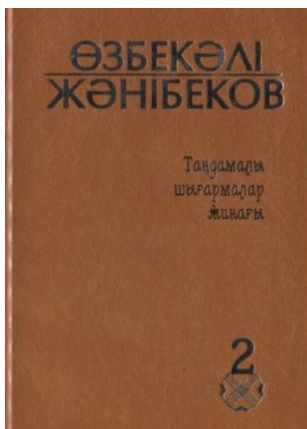
821.512.122

84. Қаз -7

Ж36

Жәнібеков, Ө. Таңдамалы шығармалар жинағы 1-кітап. [Мәтін]: / Ө. Жәнібеков.- Алматы: ҚАЗАқпарат, 2011. - 320 бет. ISBN ISBN 978-601-03-0097-2

Қазақ ұлтының біртуар перзенті Өзбекәлі Жәнібековтың қолдарыңыздағы бірінші кітабына ел мен жер тарихы мен ұлт тағдыры, салт-дәстүрлерге қатысты мақалалары, зерттеу еңбектері топтастырылған.

821.512.122

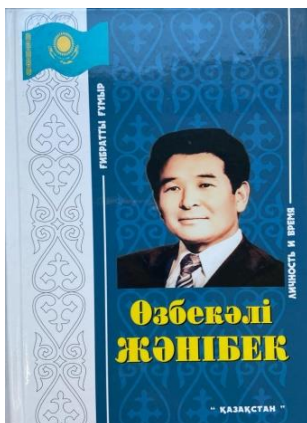
84. Қаз -7

ЖЗ6

Жәнібеков, Ө. Таңдамалы шығармалар жинағы 2-кітап. [Мәтін]: / Ө. Жәнібеков.- Алматы: ҚАЗАқпарат, 2011. - 320 бет. ISBN 978-601-03-0098-9

Қоғам қайраткері Өзбекәлі Жәнібековтың бұл кітабына естеліктері, әр жылда жазған тартымды дүниеліктері топтастырылған. Ардақты ағаның тағылымды өмір жолы жас ұрпаққа үлгі-өнеге.

Ө. ЖӘНІБЕКОВ ТУРАЛЫ.

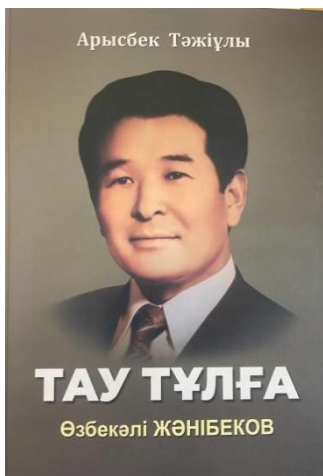
УДК 821.512.122

ББК 84 (5Каз)

A26

Адырбек. Б. Өзбекәлі Жәнібек. [Мәтін] - Алматы: ЖШС «Қазақстан» баспа үйі», 2021. - 384 бет. ISBN 978-9965-10-147-2

Ғұмырнамалық кітаптың кейіпкері - қытымыр коммунистік қоғамда жарық дүниеге келіп, жетімдік тақсіретін тарта жүріп ер жетіп, өршелене өсіп, ұлтына қызмет етуден бір танбай өткен өршіл мемлекет және қоғам қайраткері Өзбекәлі Жәнібек. Заманынан оза туған ұлттық болмысты азаматтың қайраткерлік қалыптасу жолы һәм қазақтың музей ісі, ұлттық киім үлгілері, ұлттық өнері (ән, би, сәулет) хақында терең тебіреністі этнолог ғалым болып қалай қалыптасқаны жайында туындыгер дәйекті әңгіме сабақтайды. Қайраткерлігін халқына арнаған тұлғалы азаматтың өнегелі өмір жолы деректі ғұмырнамалық баян түрінде өріледі. Дерегі мол, кітаптың тілі көркем.

УДК 821.512.122

ББК 84 (5Каз)

T28

А. Тәжіұлы «Тау тұлға». Кітап-альбом. [Мәтін] - Алматы: «ДалаДизайн», 2021. -400 бет.

Автордың өз толғаныстары мен замандастарының естеліктерінен құралған бұл кітап Ғани Мұратбаевтан кейін жастарға жетекші көсем бола білген, әлденеше буын ұрпақты жаңа бағытта тәрбиелеген рух сардары - Өзбекәлі Жәнібек жайында. Кітапта Ө. Жәнібектің отаншыл азамат, қайраткер, этнолог-ғалым ретіндегі тұлғасы сараланады

ӘОЖ 902/904

КБЖ 63.4

Е 16

Ергөбек Құлбек «ҰЛТЫМЫЗДЫҢ ҰЙЫТҚЫСЫ» Алматы қ., «Алтын Кітап баспасы» ЖШС, 2021 ж. - 376 бет ISBN 978-601-7059-95-8

Ұлтымыздың ұйытқысы (Соңғы сөзін жазып, жинап, саралап құрастырған жазушы, профессор Құлбек ЕРГӨБЕК) Замандастарының, кейінгітолқын інілері мен шәкірттерінің естеліктерінен, естеме өлеңдерінен бас құраған бұл кітап жастарды жетекші көсем бола жүріп көркем тәрбиелеген, қазақ идеологиясында реформаторлықтан танбаған мемлекет және қоғам қайраткері, қазақ ұлтының ұйытқысы бола жүріп әлденеше буын руханият сарбаздарын жаңа бағытта қалыптап, қанаттандырған рух сардары - Өзбекәлі Жәнібек жайында. Естелік-рухани ескерткіш. Естеліктер жинағында қайраткерлігін халқына арнап, бар ақыл-парасатын жұртының өркениет жолына жұмсап, өмірде ақ жүріп өткен Ө.Жәнібек (1931-1997) аты аңызға айналған қайраткер, тамаша этнолог ғалым, қоғамшыл, отаншыл ойшыл азамат, досқа адал таза рухты жан райында тұлғаланады

МЕРЗІМДІ БАСПАСӨЗДЕ ЖАРИЯЛАНҒАН МАҚАЛАЛАР:

94(574)

ББК 63.5(2К)

А40

Алдаберген, М.Н. Рухани жаңғырудағы Өзбекәлі Жәнібековтің өмірі мен шығармашылық мұрасының маңызы [Мәтін] / М.Н. Алдаберген // ОҚМПУ хабаршысы-ЮКГПУ вестник.- 2018.- № 3-4.- Б55-72.

УДК 7.031.4

ББК 63.5(2К)

А68

Аңыз адам [Мәтін]: Өзбекәлі Жәнібеков-90 // Егемен Қазақстан.- 2021.- №.- Б.6.

УДК 7.031.4

ББК 63.5(2К)

А45

Әліп, Ә. Өрелі, өрісті өнеге [Мәтін]: Жәнібеков Өзбекәліге-90жыл / Ә. Әліп // Оңтүстік Қазақстан.- Шымкент.

УДК 7.031.4

ББК 63.5(2К)

Б59

Бименова, Д. "Ұлтты жатсыну-ұлттық қауіпсіздікке төнген қатер"
[Мәтін]: ОҚМПУ Тәуелсіздікке-30жыл, Ө.Жәнібеков-90 жылдығына арналған конференция болды / Д. Бименова // Оңтүстік Қазақстан.- Шымкент.

УДК 7.031.4
ББК 63.5(2К)
Б82

Бөрібек, Б. "Жыр арқауы -Тәуелсіздік" ОҚМПУ-дағы аламан айтыс Ө.Жәнібековтың 90 жылдығына арналды [Мәтін] / Б. Бөрібек // Рейтинг.- Шымкент.

УДК 7.031.4
ББК 63.5(2К)
Е49

Елшібай, Ғ. Ұлт рухын ұлықтаған тұлға [Мәтін] / Ғалымжан Елшібай // Егемен Қазақстан.- 2021.- №.- Б.6.

УДК 7.031.4
ББК 63.5(2К)
Е65

Ергөбек, Қ. Өзбекәлі Жәнібек кім? [Мәтін]: Жәнібеков Өзбекілі-90 жас / Қ. Ергөбек // Ардагерлер тыныс.- Шымкент, 2021.- № 9(25).- Б 13-15.

УДК 7.031.4
ББК 63.5(2К)
Е81

Ескен, Е. Тайқазанмен еліміздің ырыс-дәулеті қайта оралды [Мәтін] / Е. Ескен // Рейтинг: Ақпараттық-сараптамалық газет.- 2022.- №43-44.- Б.17.

УДК 7.031.4
ББК 63.5(2К)
Ж12

Жаппар, А. Өзбекәлі Жәнібеков есімі ұлықталған күн [Мәтін]: ОҚМПУ Ө.Жәнібековтің-90 жылдығына арналған конференция болды / А. Жаппар // Шымкент келбеті.- Шымкент.

УДК 7.031.4

ББК 63.5(2К)

Ж13

Жәдігерұлы, А. Бас бәйге- Нұрғали Әнапияда [Мәтін]: ОҚМПУ, айтыс /
А. Жәдігерұлы // Шымкент келбеті.- Шымкент.

УДК 7.031.4

ББК 63.5(2К)

Ж36

Жәнібек, Ө. Көзімнен жас шықпай, іштей тына беріппін [Мәтін]:
Жәнібеков Өзбекілі-90 жас / Өзбекәлі Жәнібек // Аңыз адам.- Шымкент, 2017.-
№11 (167) маусым.- Б 3-35.

УДК 7.031.4

ББК 63.5(2К)

Н19

Назарбек, Н. Наурызды тұғырына қондырған тұлға [Мәтін]: Өзбекәлі
Жәнібеков / Н. Назарбек // Айқын.- Алматы.

УДК 7.031.4

ББК 63.5(2К)

С31

Сейдуманов, С. Ұлтжанды алып тұлға [Мәтін]: Өзбекәлі Жәнібеков-90 /
С. Сейдуманов // Жас Алаш.- 2021.- 19 тамыз.- Б.5.

УДК 7.031.4

ББК 63.5(2К)

С64

Сол алақан болмаса [Мәтін]: Өзбекәлі Жәнібеков-90 // Ана тілі.- 2021.- 35
2-8 қыркүйек.- Б.5.

УДК 7.031.4

ББК 63.5(2К)

Ү55

Үлкен жүректі алып тұлға [Мәтін]: Өзбекәлі Жәнібеков-90 // Жас Алаш.-
2021.- №68 24 тамыз.- Б.6.

ӨЗБЕКӘЛІ ЖӘНІБЕКОВ: «ТАҒДЫР ТАҒЛЫМЫ» КІТАБЫНАН ҮЗІНДІ:

ӨЗІМ ТУРАЛЫ

О, пәни дүние-ай! Адамның уақыты тар болатындығынан, асқақтаған өмірі сабалап жауған ақ жаңбырдай өте шығады екен. Өне-міне дегенше алпыстан да асып барамыз. Қолыма қалам алып, бастан кешкенді, көріп білгенді қағазға түсірсем деймін. Әділ қазым өзің боларсың, оқушым.

Бірде менің мәскеулік досым Владимир Колмогоровқа бір жолдасы әзіл-қалжыңын араластырып: „Сен, осы, Жәнібековпен қалай достасып кеттің. Өзі бір, қабағы салыңқы, тұнжыраған адам ғой. Кездескенде біріңнің бетіңе бірің қарап отыра бересіңдер ме, қалай? Арақ ішкенде де үндемей ішесіңдер ғой, ә” деген екен. Аппаратта істейтін бір жас қыздың (оны сөз саптауынан аңғардым) Кеңес Армиясы күнімен құттықтаған ашық хатынан: „Сізге күлімсіреген көбірек жарасады. Жұртқа жылы шырай көрсете берсеңіз, мерейіңіз үстем бола бермек. Аты-жөнімді көрсетпей-ақ қояйын, бұл жолы инкогнито қалғаным дұрыс болар” деген сөздерді де оқығаным бар-тын. Несін жасырайын, бәлкім, ата-анадан ерте айырылып, бала жастан тұрмыстың тауқыметін тартып, адамдардың зұлымдығын, арақатынасындағы екіжүзділікті көргендіктен бе, әйтеуір, езу тартып, жымия бермейтінім рас. Бірақ, ашу-ыза керней қалған сәтте райдан тез қайтатыным бар. Кек сақтамаймын. Кейде түнеріп, төмен қарап келе жатып, кездесе кеткен таныстарды байқамай кете беретін сәттерім де болады. Тіпті өзімді етене түсінетіндер болмаса, қызметтестерімнің көпшілігіне табиғатынан қатал, анау-мынауға иіле қоймайтын, қарауындағылардан ұқыптылықты, жауапкершілікті талап еткеннен басқаны білмейтін қақайған, қатыгез басшы болып көрінетінімді де сезінетінмін. Өмір болған соң кейде солай етуге итермелейтін жәйттер де кездесе береді екен.

Мәселен, 1972 жаңа жылға арнап, Арқалықта балалар үшін "мұз қалашығын" орнаттық. Желтоқсанның 30-жұлдызында, келесі күні жұрт жаңа жылды қарсы алатын болғандықтан, жұмыс аяғына қарай көргелі барсам, ондағы "Ертегілер бұрышы", сырғанақ, хоккей алаңы, т.б. объектілер жабдықталғанымен, қалашықтың айналасын қоршауды ұмытып кетіпті. Қорғанға әдейі арнап кесілген мұз блоктары шашылып әр жерде жатыр. Мұны көріп,

қалалық партия комитетінің бірінші хатшысы И. Стрикті, қалатком төрағасы Ғ. Жоламановты шақырып алып, үн-түнсіз блоктарды құрастыруға кірістік. Бізді көріп, жұмыстан қайтып келе жатқандар да екеу ара бір-бір блоктан алып келіп, қорғанның қанасына қойып жатты. Сөйтіп, не керек, бас-аяғы 30-40 минуттың ішінде Мәскеу Кремлін еске салатын, бұрышы да мұнарасы да бар «қамал-қалашық» дайын болды. Рахметімді айтып, жұртты тараттым. Стрик болса, Жоламановқа карап: "Солай, Ғабдессалам, өзгелерді ұйымдастыра алмаған өзімізге жұмыс істеуге тура келеді" деп күлді.

1973 жылы жазға қарай Торғай облысына Ленин орденін тапсыру үшін Д.А. Қонаев Арқалыққа келетін болды. Аса құрметті қонақтың келуіне облыстық музейді ашуды орайластырған едік. Экспозициясын дайындап, орын-орнына қойғызып болғаннан кейін, еденін сырлауды қадағалауды облатком төрағасының орынбасары мен қаланың басшыларына тапсырып, Есіл ауданына жүріп кеттім. Жұма күні кешкі сарат 6-ға қарай Арқалыққа қайтып келсем, ештеме істелмепті. Музейде бір жан жоқ, жұрт тарқап кеткен. Музейдің үйін жөндеуден өткізіп жатқан Торғай боксит кеніштерінің басқармасына телефон соғып, үйіне кетіп қалған қоймашыны шақыртып алып, бірнеше бөшке еден сырын, берішімен қоса, білік, бояу жаққыштар әкелгенше сағат 8-ге жақындап қалды. Дереу телефон соғып облатком төрағасының орынбасарын, қалалық партия комитетінің бірінші хатшысын, орынбасарымен қоса қалатком төрағасын, мәдениет басқармасының бастығын шақырып алып, еден сырлауға кірістік. Үш қабат ғимараттың еденін, дәліздерімен, баспалдақтарымен қоса сырлап шығу оңай ма? Танғы 3-ке қарай әріптестеріме қарасам, адам танығысыз, беттері былаудай боп ісіп, көздері жасаурап кетіпті. Музейді сенбі, жексенбі күндері желдетіп алмақ боп, ішкі есік, терезелерін айқара ашып, таң ата тарқастық. Сейсенбі күні Арқалыққа келген Қонаев, көрші облыстардан келген делегациялар, жаңа музейдің экспозициясымен танысып, ризашылығын білдірді. Осы бір оқиға жұртқа белгілі боп қалып, «Жәнібеков бастықтарға да қара жұмыс істетеді екен» деген лақап бүкіл облысқа тарап кетіпті.

Жүзім соншалықты суық болмағанымен кейбіреулердің кездескенде дегбіреп, сасып қалатынын білем. Әлі есімде, бір жолы Шымкенттен келген Георгий Рудов деген жас жігіт (сонғы кезде Лаоста Ресей елшісі болып істеді) іштегілер шыға қоймаған соң, менің қабылдау бөлмемде көбірек отырып қалыпты. Кабинетке кезегімен кіріп келе жатқанда, оның үстіндегі сол кездің сәніне сай, көкшіл бостон костюміне, қара галстук таққан нейлон көйлегіне, аяғындағы су жаңа жылтыратылған қара туфлиіне көңіл аударып үлгірмей

жатып, мастикамен ысқыланған еденде тайып жығылғанын көрдім. Қасына жетіп барып, орнынан тұрғызып, алдымдағы орындыққа отырғызғанда байқағаным, әлде менің сұстым басты ма, әлде көп күттірген кездесудің немен тынатынын ойлап қаймықты ма, әйтеуір тізе буынының қалтырап әбіржігені. Көңілін орнына түсіру үшін жанама сұрақтар беріп әңгімелесуге тура келді. Тіл табысып, кейіннен достасып та кеттік.

Мансапқорлық, тәкаппарлық, менмендік, өзін басқалардан жоғары ұстау менде болған емес. «Аяз би әлінді біл, құмырсқа жолыңды біл» дегендей, мәңгі бақи алды-артыма қарайлап өмір кештім. Оны менімен қызметтес болғандар жақсы біледі. Әрине, азынаулақ биліктің дәмін татса-ақ, оған елітіп мас боп, өзгелерге паңдана қарайтын мықтылар бізде аз емес қой. Мен ондайдан аулақпын. Барды қанағат тұтып, елге қызмет етуден басқаны ойламай, «өзім деген кісіге» үлкен-кішісіне, лауазымына әлеуметтік қал-жағдайына қарамастан «өзегімді суырып беруге" даяр тұратыным хақ. Жиған-тергенім, арттырғаным да шамалы. Қызмет басты болып, үй ішіне де жөнді көңіл бөле алмаппын. Тағдырдың маған мәңгілік адал жар, балаларыма асыл ана болсын деп қазақтың мұнтаздай таза, қарапайым қызы Халиханды кездестіргеніне дән ризамын. Оның аналық қамқорлығымен үлкен ұлым Ниетжан, қызым Жұлдыз, кіші ұлым Бауыржан оң-солын дұрыс танитын азаматтар болып есті. Келіндерім, күйеу балам, немерелерім де жаман емес. Даңққойлыққа, бақталастыққа жиіркенішпен қараймын. Қолынан түк келмейтініне қарамастан, ұқсап бағатын, басшыға жағынып, алдында құрдай жорғалайтын мансапқор, ертең оның бағы тайса, дереу сырт беріп шыға келетін жексұрындар бізде жеткілікті. «Шырқ айналар шіркін тауық, жемі болса қолында» деп, Сәкен босқа айтпаған. Өттең мезеттің осындай қоқсықтарын ысырып тастап отыратын күн туса, қарыштап алға басуымызға жол ашылар еді-ау. Тек мұндай өлекселерді көретін көз болса, өмірдің өзі дайындаған жадығаттар жеткілікті-ақ.

О бастан ұяң, ұялшақтау болып өсем де, есейе келе, өз ойымды бұқпантайламай, тіке айтуға дағдыландым. Алпысыншы жылдардың басында Ақмолада (Целиноград) өткізілген тың игерушілердің слетіне келген БЛКЖО Орталық Комитетінің бірінші хатшысы С. П. Павловты Тың өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы Т. И. Соколов өзінің қала сыртындағы қонақ жайына шақырған еді. Оған Павлов екеуміз бірге бардық. Камин алдында қызу әңгімеге кірісіп кеткен Соколов, шамасы, менің отырғаным есінен шығып кеткен болса керек, Н. С. Хрущевка айтып барсын дегендей, өзіне Қонаев секілді ұлтшылдармен бірге қызмет істесудің «қиыншылықтары» жайында сөз қозғай

бастады. Мұны естіген мен, қалай қарап отыра берейін: "Ау, сонда, Дімәш Ахметұлы ұлтшыл болса, ұлтшыл емесіміз кім, мына сіз бе?" деп орнымнан тұрып, теріс айналып кеттім. Соколовтың жүгенсіздігіне қымсынғандай, Павлов та үндемей отырып қалды. Мен болсам, Қазақстанның көпұлтты халқы арасында орасан зор беделге ие болған, аса көрнекті партия және мемлекет қайраткері Д. А. Қонаев жөнінде көлденең келген әпербақан осылай ойына келгенін соға беретін болса, қалай күн көруге болады деп арлансам да, әдеп сақтап, орныма келіп отырдым.

Т.И. Соколов сөзін жалғастырған болып:

- Сергей Павлович, мен мұнда отырған екеуміздің біріміз партияның (ол Қазақстан Компартиясы Орталық комитетіне де хатшы болатын), біріміз Қазақстан комсомолының хатшысы ретінде бастан кешіп жатқан қиыншылықтарға көңіл аударайын дегенім еді. Сіз оны қаперіңізге алмай-ақ қойыңыз, -деп жуып-шайып жатты.

Алматыға қайтып оралған соң, Д. А. Қонаевқа болған әңгімені айтып бердім. Ол кісі: «Ой, оңбаған-ай, солай деді, ә? Мұндайларға дауа жоқ. "Ақымақтарға заң жазылмаған" деген осы. Сен де бұған көп мән бере берме" деп менің көңілімді жұбатқандай болды.

Мен өзімді шешенмін деп есептемеймін, білгірсігім де келмейді. Әйтсе де жұрт алдына шығатындардың өздері сияқты күнделікті газет оқып, радио тыңдап, теледидар көретін қазіргі көпшіліктің білім-таным деңгейін ескере бермейтініне қайран қалам. Ал кейбір ақын жазушылардың мінберде, артистердің сахнада, журналистер мен хабар жүргізушілердің көгілдір экранда өз ойларын күшене немесе "әндете" өрбітетінінен жанға жайлы әсер алу қиын.

Ілгеріде біздің ұжымшарда өткен бір жиында өмір бойы жұрт алдына шығып ләм деп аузын ашпаған бір пақырға сөз беріпті. Ол әдеттегідей, «Жолдастар!» деп сөзін бастайын десе, «Ей, осы не айта қояр дейсін» дегендей, жұрт гуілдеп, көңіл аударып қоймапты. Дауысын дурыстаңқырап, тағы да "Жолдастар!" депті. Оған да ешкім бет бұра қоймаса керек. Ақырында бар даусымен, ышқына "Жо-ол-дас-та-ар!" деп айқай салса, жұрт тыныштала қалыпты. Ол егер шешен болса „мен осымен біттім" деп мінберден түсіп кете берген екен. Лекторлық дағдыдан менің көңіліме түйгенім алғашқы үш-бес минутта аудиторияны баурап алмаса, сөзінің онша мәнді болып шыға қоймайтыны.

1966 жылы Мәскеуде Одақтық комсомолдың ХҮ съезі өтіп жатқан. Волжский химкомбинатының бригадирі Г. Кривошиннің зор шабытпен сөйлеген

сөзін съезд қызу қолдап, қабыл алды. Әдетте комсомол қызметкерлері де партия қайраткерлеріне еліктеп, сөзін партия съезі алға қойған міндеттерден бастайтын. Мен де солай сөйлемек едім. Тікелей өндірістен келген, съезд бірнеше рет қол шапалақтап, ықыласын білдірген осы бір жігіттен кейін сөйлеуге тура келгендіктен, маған алты мың адам отырған Кремльдің съездер сарайын бірден өзіме қалай қаратып алуға болатынын ойланып, мінберге бара жатқанда, не де болса сөзімді делегаттарға үйреншікті болып алған партия съезінен емес, артынан айтармын деген ойдан бастауға ұйғардым. Ол Алматыда болып қайтқан бір американдықпен байланысты еді. Делегаттарға арналатын дәстүрлі Жолдастарды!" да айтпастан: Осыдан біраз бұрын Қазақстанда болған бір американдық, - дей бергенімде, ол не істеп қойды екен дегендей, зал тына қалды, Алматыда көргеніне қайран қалыпты. Ол Қазақстан астанасынан киіз үйлерді, жайылып жүрген түйелерді көрермін деп ойлаған екен. Әрине мұхиттың ар жағынан келген мырзалар басқаша ойлауы мүмкін емес - дедім. Залмен түсініс бірден осылай басталды. Әрмен қарай съезд оқтын-оқтын қол соғып, ризашылығын білдіріп жатты. Әсіресе мектептегі тәлім-тәрбиенің кемшіліктеріне тоқталған сәтте ложаларда орналасқан ардагерлер орындарынан тұрып қол соқты. Ұзаққа созылған ду қол шапалақтаумен съезд президиумында отырған орныма дейін шығарып салды... Әуел бастан аппараттағыларға алдын ала анықтама-жадығаттар жинатып алатыным болмаса, сөйлейтін сөздерімді, жарияланатын мақалаларымды өзім жазуға дағдыландым. Өзім дайындамасам, өтірік айтып тұрғандай сезінетінім тағы бар. Тегі шешеннің сөзін өзі дайындап алып, қағазсыз сөйлегені жөн. Сонда ғана айтылған ой көз қаперінде қалып қояды да, әсіресе лауазымы бар, дуалы ауызды азаматтар екі сөйлемейтін", бүгінгі жариялағанына ертең қарама-қарсы пікір айта қоймайтын болады. Зейнеткер адамның жыл өткен сайын жан дүниесі сарапқа түсіп, ұштығына жеткізгенінен көрі үлгірмегені көбірек бола береді екен. Мен үшін өкініштісі - Қазақстан Компартиясы таратылған кезде науқастанып ауруханада жатқандықтан. Орталық комитеттің пленумында да, партияның съезінде де бола алмағаным. Алдын ала дайындаған сөзім де сөйленбей қалды.

Партия таратылғаннан кейін мені іздеген жан болған жоқ. Тұрлаусыз ағайынға қызмет сұрап мен де бармадым. Пендеге тән әлсіздікке бой ұсына бермейтінім бар еді. Бұл жолы да солай болды. Айналадағы әлеуметтік әділетсіздік пен теңсіздікті көріп бойынан түңілгендердің жаңа партия құрайық дегенін де қабыл алғаным жоқ. Саясат кәсіпкерлік емес. Оның не екенін түсіне қоймайтындардың саясаткер бола қалатынына қайран қалам. Қазіргі үкіметтің

басы-қасында жүргендердің де бәрі бірдей саясаткер емес. Ендеше саясатпен неге айналыспайды? Бізде көбіне заң бар да, саясат жоқ болып шыға келетіні де міне осыдан. Менің бір жас досым (қазір банкир) депутаттыққа кандидат ретінде теледидар арқылы сөйлегенде, азабы мол өмірмен арпалысып, әбден шаршап, қалжыраған адамның кейпіне кіріп, егер депутат бола қалсам қайтер едім, бүйтер едім дей берді. Мен оның жолдастарына: «Анау Маратқа айтсаңдаршы, ол сонша не істеп қалжырапты, өмір бойы-ақ жөргекке оранып, ақ көйлек киіп келе жатқан жоқ па? Сайлаушылардың алдында солай сөйлеуге ұялса қайтеді» деуім мұң-ақ екен, менің жүзімді көрмейтін болып алды.

Өз басым тағдырыма ризамын. Әуелде мұғалім болып, кейіннен партия, кеңес, комсомол қызметтерінде жүріп шығармашыл мүмкіндіктерімді түгелдей іске қоса алмағаным ғана өкінемін. Өзіне мұғалімнің, саяси қызметкердің тағдырын қалап алған мен үшін, біресе ата-баба мұрасының қалдықтарын, халық сәулеткерлігін, ою-өрнекті, ұлттық киім-кешекті зерттеп-білумен, біресе құрып бітуге айналған ескі кілем нұсқаларын, көне әуез аспаптарын қайта ұқсатумен, халық билерін қалпына келтірумен айналысам деп жанығуға тура келгені де осымен байланысты. Бұл жетіскендіктен емес, осындай "ұсақ-түйекпен" (кейбіреулер осылай ойлайды) тікелей айналыса қоятындардың тапшылығынан туған жәйт еді.

Сол ізденістерімнің нәтижесінде «Қазақтың қолтума мәдениеті» (1982), "Жаңғырық- Алтын домбыра жайлы аңыздың ізімен" (1990), "Уақыт керуені" (1992), "Жолайырықта" (1995) деген кітаптарым жарық көрді. «Қазақ киімі» атты альбом-кітабым "Өнер" баспасында жатқанына алты жылдан астам уақыт өтті, әйтеуір бір жарық көретін шығар деген үміттемін.

Белгілі тарихшылардың бірінің маған: „Сіздің осы, еңбектеріңізге ғылыми тақырыпқа лайықтап ат қоя бермейтініңізді қалай түсінуге болады?" дегені бар-тын. Бәлкім, бұл дұрыс та шығар, бірақ, мен кітаптарымды ғылыми диссертация үшін емес, қалың көпшілікке арнап жазып келдім. Шығармашылығыммен Ғылыми жұртшылыққа танымал бола тұра, өзімді ғалыммын деп те есептегім келмейді. Өйткені ғылымға тікелей қатысы қызметте жүріп, диссертация қорғағандардың бәрі бірдей ғалым бола бермейді. Бәлкім, мен құнтты зерттеуші ғана болармын. Мен үшін ең бастысы еңбектерімнің оқырман қауымға түсінікті болуы. Сондықтан да оларды астарлы қисындар тауып, қарапайым тілмен жазуға тырысып келдім.

«Сындарлы ойды жеткізудің екі тәсілі бар - деген екен Лев Николаевич Гумилев, - оның біреуі "академиялық," деп есептеледі. Бұл мәтін кез келген

маман түсіне қоймайтындай етіп, арнайы терминдермен және сілтемелермен толықтыра түсу. Өзіме "Ғылымдан" гөрі ғылыми іспетті" болып көрінсе де, бұл тәсілді қаралағым келмейді. Тіпті диссертация жазатындарға да ынғайлы, өйткені диссертацияны үш оппонентпен екі рецензент қана оқиды. Екінші тәсіл „қызғылықты сөз саптау“, яғни қарапайым сөйлесу тілі. Орта білімді адамға айқын һәм қысқа қайыра ұғындыруға болмайтын ғылыми идея жоқ.. Әрине мұндай жағдайда тұспалдап, әсерлеп, бейнелеп жеткізетін, тіптен пікір алмасуға итермелейтін әдеби әдістерді пайдалануға тура келеді. Геродот та осы соңғы тәсілге сүйенген екен. Жұрт сүйіп оқып, көшіріп ала бергендіктен де болар, оның «Тарихы» бізге жетті, ал ғылымды жабыраңқы еткендердің еңбектері ұмыт қалды" (География этноса в исторический период. Ленинград, 1990, 6-7 беттер).

Кітаптарымның кейбіреулерінде қайсыбір фотосурет, түсініктеме қайталанатын болса, мұны аталмыш ескерткішті жұртқа ұғындыра түсу қамынан туған жәйт деп қараған жөн. Ал бұрынғы айтылған оймен ұштаса бермейтін соны пікір кездесе, өзгеше фраза, атау көріне қалса, оларды шығарма жарық көргеннен бергі білім-танымдағы, терминологиядағы, лексикографиядағы, текстологиядағы, ономастикадағы өзгерістермен байланыстыра қараған дұрыс. Несін жасырайын, Торғайда, кейіннен Мәдениет министрлігінде, тіптен Орталық, комитетте қызмет істеп жүргенде ойластырылған шаруаның біразы іске асып үлгірмеді «Шеңберде ойнаған тиіндей», халықтың дәстүрлі өнерін сақтап қалуға, мүмкіндігінше бұрынғы табиғи ортасына қайта оралта түсуге қатысты мәселелерге араласа беретінім қара бастың қамы емес, олардың шешімін табудың жыл өткен сайын қиындай түсетінімен, «біз кеткен соң кім айтады» дегендей, өткінші өмірдің қатаң заңдылығынан туындалған еді. Ол үшін мені күндей қоятындар табыла қоймас деп ойлаймын, оқушым. Алматыда өткен ғылыми-дағдылық, конференциялардың біріндегі пікірсайысынан кейін, бір әзірбайжандық ғалым менің мамандығым бойынша кім екенімді сұраған еді. Мен болсам, орыс мәтеліндегідей, «Өртенген театрдың артисі» едім деп күлдім. Оның көзі шарасынан шығып: "Мен сізді артист деп ойламаған едім, сәулеткер шығар деп едім" деген соң, белгілі қазақ анекдотындағы егде тартқан әйелдің жас жігітке айтқан әңгімесін айтып бердім: - Е, қайным, депті әлгі әйел, мен кімге қатын болмады десеңші: бригадирге де, опрарляйшке де, басқармаға да, парткомге де, райсполкомға да қатын болдым. Қазір әлгі ауылшаруа басқармасы дейді ме, соған қатынмын. Ойбой, жеңгей-ау, сіз сонша күйеуге шыға бердіңіз бе? депті жігіт. Ой, тәйір-ай, мен сен ақпақулаққа күйеуімнің атқарған қызметін айтып отырған жоқпын ба? деп әңгімесін бітірген екен. Сол айтқандай, біздің

халықтың тарихтан арттырғанынан көрі жоғалтқаны көбірек болғандықтан, өзіміз сияқтыларға бірде режиссер, бірде сәулеткер болуға, қисынына қарай, суретші-модельердің де, тоқымашыға кеңесшінің де, әуезші-аспапшы немесе би қоюшының да міндетін атқаруға тура келетіні рас, дедім. Бір жолы Арқалыққа келген мәскеулік театр сыншысының: Сізге обком хатшысына ғана емес, режисерлыққа да талаптану керек болған екен. Тағы бір режиссердың өзін көрсете алмай, болмысыңыз бен жандүниенізде қалып қойғаны өкінішті-ақ" деп ресми жиында айтқаны да бар еді.

Шынында да біз сияқтылардың қайсысын алсақ та, режиссер іспетті болдық ғой. Өзім рухани жағынан «суретші» болармын деп те ойлаймын. Бәлкім, бұл жоғалтқаны көбірек халыққа құштар көңілден туған пендешілік шығар. Мұның саясатпен айналысқаннан да азабы мол болатыны хақ. Мен ешкімнің шотын шапқан емеспін. Өмір бойы қайда қызмет істесем де, партияның, комсомолдың, кеңес үкіметінің табиғатындағы демократизмнің, конституциялық құқықтар мен бостандықтардың негізгі принциптерін халқымыздың ұлттық мүдделерімен ұштастыра пайдалануға тырмысып келдім. Маған 1988 жылы Қазақстан Компартиясы Орталық комитетіне хатшы болып сайланғаннан кейін, ел басынан кешкен тарихи оқиғаларға, әдебиет пен өнерге, жекелеген қайраткерлерге қатысты мәселелерді пайымдауда өрескел қателіктер жіберген қаулы қарарларды қайта қарау жөнінде ұсыныс жасауға тура келді. Бұл әрине, тек менің ғана бастамам емес, партияның сол тұста ұстана бастаған бағытынан туындалған шаруа еді. Десек те, Орталық комитет арнаулы комиссия құрып, өзі шығарған немесе бұрынғы Өлкелік партия комитеті қабылдаған әдебиет пен өнер дамуына, кейбір мәдениет қайраткерлерінің шығармашылығына Теріс баға берген құжаттардың күшін жойғанымен, тарихи оқиғаларға, әсіресе Ә.Бөкейханов, М. Шоқай, С.Қожанов, Ж. Сәдуақасов сияқты бірқатар аса көрнекті мемлекет, қоғам және қайраткерлеріне қатысты қаулы-қарарларын қайта қарап үлгірмеді. Солардың арасында "И.В. Сталин жолдастың "Ақжол" газетінің редакциясына жолдаған хаты" деген де құжат бар-тын. "Ақжол" 1920-1925 жылдары Ташкентте қазақ тілінде шығып тұрған газет. Онда Сұлтанбек Қожанов кеңес үкіметі қуғын-сүргінге түсіре бастаған кейбір аса дарынды қазақ, зиялыларының жеке басына, шығармашылығына қатысты мақалалар, олардың өлендерін, кемшіліктерді мінеп-сынаған өз туындыларын жариялаған. Сталин, әрине қазақша газет оқып, оған шолу жасаған жоқ. Оны да "дайындап" беріп жүрген өзіміздің ағайындар болса керек. Сол "Хатқа" байланысты қаулының күшін жою сот арқылы ақталғаннан кейін де 30 жылдан астам жабулы қалған Султанбек Қожановтың

ісін қайта қарауға, оның "сыбайластары" ретінде нақақтан-нақақ жапа шеккендерге тағылған айыпты алып тастауға жол ашатын еді. Мағжанның ісін де, сот арқылы ақталғаннан кейін 28 жылды артқа салып, қайта қарадық емес пе? Ал, Шәкәрімді. Ахмет Байтұрсыновты, Жүсіпбек Аймауытовты, әсіресе Міржақып (Мір-Якуб) Дулатовты саяси жағынан түгіл, сот арқылы ақтау да ешкімнің ойына келмеді. Не пайда. Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің Саяси бюросы 1990-1991 жылдары бірнеше ай бойы уақтылы мәжіліс құра алмағандықтан, ондай шешім қабылданып үлгірмеді. Кеңес үкіметі мен партияның тізгінін бірдей ұстаған басшымыздың өзі де ол кезде соңғысына қырын қарай бастаған еді. Тіпті оның: "Сізге осындай мәселені қопсытудың қажеті бар ма?" деп өзіме ренжіген сәттері де болған. Партия таратылғаннан кейін бұрын жинақталған жадыраттар архивке түсіп кетті де, азғантай бөлігі "Ақиқат" журналында жарияланды.

Орталық комитетте хатшы болып істеген үш жылда менің байқағаным жоғары лауазымы барлардың қайсы біреулерінің өздерімен тұстас қоғамның байыбына қарап, оның заңдылықтарын, мұң-мұқтажын жете ұғына бермейтіні. Оны 30-40-жылдардағы миллиондардың өмірін ала кеткен аштық-жалаңаштықтан, қуғын сүргіннен, маңдай алды қазақ зиялыларының түгелдей қудаланып, көпшілігінің мезгілсіз опат болғанынан, тіптен 1986 жылғы желтоқсан оқиғасы кезінде үкімет пен партия басшыларының тоқырау мезетінің озбырлығына қарсы шыққан жастармен тіл табыса алмағанынан да аңғаруға болады. Ал Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздігін жариялағаннан кейінгі ел басына төнген жүдеушілік пен жоқшылық та күні кеше ғана "қайта құрылам" деп өзін өзі шексіз қамшылаған елдің қал-ахуалын егжей-тегжейіне дейін айқындап алмай-ақ, шұғыл түрде, ат төбеліндей ғана іскер топтың, нәрестедей мәпелеп, қолдан жасалған "жиендер экономикасының" (фраза үкіметке тәуелсіз баспасөзден алынды) мүдделеріне сай жүргізіліп экономикалық реформа мен жаппай жекешелендіру саясатының нәтижесі еді.

Тарихтан біз қандай болмасын жаңа қоғамның ескі құрылымды қирату арқылы орнығатынын білеміз. Тарихи тәжірибе сонымен бірге жаңа құрылымның ауқымын, ұстанатын бағытын, түр-түсін, шама-шарқын айқындап алмай тұрып іске кірісіп кеткен жағдайда, қоғамның орны толмас әлеуметтік сілкіністерге тап болатынын да талай рет көрсеткен. Өкінішке қарай, бізде өзіміз құрып жатқан қоғамның болашағына нақтылы болжам жасалмады, мәселенің пайдалы-зиянды жақтары уақтылы ескерілмеді, нарыққа ауысу кезінде ел басына түсетін ауыртпалықтарды азайтудың жолдары қарастырылмады. Мен әрине, мемлекет

басшылығына елде болып жатқан әр қилы үрдістерді қалай реттеуді үйрететін адам емеспін. Тек өзім бірге жасасып келе жатқан қоғамның белсенді мүшелерінің бірі ретінде бастан кешкен, көріп білген жәйттермен қоса, қазіргі заманғы кейбір көкейкесті мәселелерге де тоқтала кеткенді жөн кердім. Мұның кейде тарихқа, елтануға, мұратануға, қаласаңыз, қазақтануға қатысты мәселелермен ұштасып жататын сәттері болады. Өйткені менің өмірімнің өзі осындай азабы мол ізденістерден тұрады. Өкініштісі біз сияқты қызметтестердің (функционалдердің) тікелей араласқан, өзі ұқсатқан шаруасына қолтаңбасын қалдыра бермейтінін пайдаланып, біткен істің нәтижесін әлде кімдердің өзіне теліп алатыны. Мәселен, Қазақстанның халық әуез аспаптары музейін ұйымдастыруға, оның оңайға түсе қоймаған экспозициясын құрастыруға менің бақандай екі жыл уақытым кетті. Енді келіп, музейдің есігін ашпаған біреудің, оны обкомда істеп жүріп, өзім ұйымдастырдым деп кекігеніне қайран қалдым. Тегі бұдан артық озбырлық бола қоймас.

"Елу жылда ел жаңа, жүз жылда қазан" деген екен бұрынғылар. Жыл өткен сайын жүзі таныстардың қатары сиреп барады. Өзім ес білгелі көз алдымнан талай-талай тағдырлар өтті. "Алдыңғы буын ағалар, кейінгі буын інілер" болып бірін-бірі алмастыра береді екен. Ел тағдырымен, мезеттің маңызды оқиғаларымен байланыстырып, замандастарым жайлы, шамам келгенше толығырақ жазып қалдырсам деген үміттемін.

Ел басынан кешкен қайта "бетбұрыс", қоғамдық құрылыстағы өзгерістер, нарықтық қатынасқа көшу жұрттың өмірге көзқарасын, наным-танымын, түйсік-түсінігін әр қилы өзгерістерге түсірді. Қазақстанның болашағын құрайтын жас ұрпақ өсіп келеді. Оған да жетісе бермейтіні аға буынның өмірлік тәжірибесі болар деген оймен іске кірісіп те кеттім. Әңгімеміз құрғақ ғибраттылықтан аулақ болмақ.

ТАҢҒЫ ШЫҚТАЙ КІРШІГІ ЖОҚ КӘУСАР ШАҚ

Сыр бойын, Арыс, Бөген атырабын мекендеген елдің көпшілігінің отырықшы, малы барларының жартылай отырықшы болғаны мәлім. Диханшылықпен айналысатындары ертеден келе жатқан суландыру жүйелерін, Сырдың жағалауындағы көлдерден су тартатын арықтарды пайдаланған. Кішігірім егістіктер тіптен тасыған су жайылатын өзен аңғарына, жазда құрғап қалатын көлдердің ылғал жинаған ұлтанына да орналастырылатын. Бірлі жарым байлар болмаса, көпшілік жұрт азынаулақ малын падаға қосып, кезектесе бағып

күнелткен. Мақта өсіруді кеңейту мақсатымен Сырдың бас жағында алып су бөгемдері жасалған үстіміздегі ғасырдың 50-жылдарына дейін өзен жылына бірнеше рет тасып, 10-15, кей жерлерде 20-30 шақырымға дейін жайылып кететін. Таудағы қар, мұз еритін, жауын-шашын молаятын мезгілдегі су тасқындарының сыйпатына қарай жергілікті халық сырдың арнасына сыймай бұрқанатын сәтін – тайлақ тасу, арнасынан шұбалаңдап, бірте-бірте көтерілетін кезін – шұлғау тасу, иіріліп, қайнарға ұқсап таситын шағын күл тасу деп атаған. Бұлардан басқа арагидік су тасқындары да болған.

Тасқын су қайтқан кезде өзен арнасына кері кұйылып кетпес үшін қамыстан, жыңғыл, тал шыбықтарынан, шөп-шалаңнан байластырып, шыммен, топырақпен, қиыршық тастармен бастырылатын қарабуралармен бөгеп, жағалаудағы көлдерді суға толтырып алатын. Жиналған суды көл жағалай, жер ылдиына орай қазылған арықтармен егістіктерге таратып әкететін. Шағын атыздардан тұратын егістіктерге бидай, тары, жүгері, сұлы, қонақ, арпа еккен. Қауын-қарбыз, басқа да бақшалық дақылдар өсірген.

Дихан қауым әдетте не бәрі он шақты үйден құралатын тұрақтарын егістікке жақын, қыста малын жусатуға жететін шебі, ықтасын болатын тоғай, қопа қамысы бар көл қойнауларына таман ойлы-қыратты жерлерге орналастырады екен. Қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысының Отырар ауданына қарайтын, Арыс өзенінің Сырға құяр тұсында бой көтерген осындай ескі қоныстардың бірі Сарықамыста мен 1931 жылдың 28-тамызында дүниеге келіппін. Ескі дәстүрмен ата-анам кершілерін шақырып, шілдехана жасап, ауылдағы ең қадірмен көнекөз қарт Өзбек ақсақалдың құрметіне Өзбекәлі деп ат қойыпты.

Әкем Жәнібек Құдиярұлы, анам Қаныша Томашқызы қазақ ауылдары ұжымдасқанға дейін мал дегеннен жеті-сегіз қой ешкісі, сауын сиыры, жүріп-тұрысқа мінетін жалғыз аты болғандықтан ешқайда көшіп-қонбаған, оның есесіне диқаншылықпен айналысқан. Мен туғаннан кейін көп ұзамай әкем қайтыс болып, шешемді әмеңгерлік жолымен ерінің жақын туысқандарының бірі Серім Сейітбекұлына қосыпты. Ол бізді Сарықамыстағы 13 үймен бірге Сырдың арғы бетіндегі ежелгі Оқсыз қаласының құландысына жақын жерде әуелде 22 санды ауыл, кейіннен "Овцевод" деп аталған өзі ұйымдастырған ауылшаруашылық серіктестігіне көшіріп әкеткен екен.

Анамның менен басқа Спандияр деген ұлы болған. Ол Финляндиямен болған соғысқа қатысып, асқан ерлік көрсеткен адам. Ұлы Отан соғысы басталысымен хабарсыз кетті. Қараспанда тұратын бір қазаққа күйеуге берген

тұңғышы Күлараш 1978 жылы дүние салды. Онан басқа Мәдине деген тағы бір қызы болған.

1938 жылғы 1 қыркүйекте мен мектепке оқуға барыппын. Ол кезде балаларды дайындығына қарай алғашқы жылы екіге бөліп оқытатын болған. От басында дұрыс тәрбие алған деп есептелетіндер (олар әдетте ауқатты адамдардың балалары болатын) әуелден бірінші класқа оқуға қабылданатын. Ал жөнді тамақтанбаған, киім-басы нашар, жарлы-жақыбайлардың балалары жартыншы класқа алынатын да оқу жылы аяқталғанда үлгіргендері бірінші класқа өткізілетін. Сол оқу жылы мұндай тәртіп педагогикаға сай келмейді деп танылып, біз де бірден екінші класқа өттік.

Менен үш-төрт жас үлкендігі бар Мәдине бала жастан зерек болса керек. Бірде жартыншы класта оқып жүрген менің қолыма "Өрт" деп аталған суретті кітапша түсіп, өзім жөндеп оқи алмағаныммен суретін көріп мәз боп отырсам, ол келіп оқып берейін десе мен бере қоймадым. Мәдине болса мені иландырып, мына жазылған дәптерлерімді ал да басыңа жастанып жат, таң атқанша олар да осындай кітап болып қалады деген соң қолымдағымды - бере салыппын. Төсекке жатқан соң бір қарап қойдым, дәптерлер өзгере қоймапты. Түн ортасында көзімді сығырайтып ашып қарап едім, олар сол баяғы күйінде. Таң ата да солай, ұйқыдан тұрғанда да өзгермегенін көріп, бақырып жылап қоя бердім. Мәдине болса мені жұбатып, "мә, кітабыңды ала қой" деп өзіме қайтарып берді. Ол оны түнде отырып, білте шамның жарығымен оқып шыққан екен.

Бір күні мен жөнінде мектептегі қабырға газетіне "Өте ұқыпты, сабақты жақсы оқып, кластастарының алдына шықты" деп мақтап жазыпты. Мен оны қайдан білейін, үйге келсем Мәдине мұны апам жеткізіп үлгіріпті. Апам менің бетімнен сүйіп, ризашылығын білдіріп жатты.

Мәдине менің оқуымды да қадағалайтын. Оқыған кітаптарының мазмұнын, неше түрлі ертегі-әңгімелер айтып беріп отыратын. Дәптерлерімді қарап, дұрыс оқуыма көмектесетін.

Қалыптасқан дәстүр бойынша біздің ел жазға қарай ұжымшардың басқармасы ғана қалатын қыстақтан бес-алты шақырымдай жердегі көгеріске көшіп шығып, қара күзге дейін киіз үйлерде тұратын. Сол жылы жұртпен бірге біздің үй де қыстақтан көшіп шыққан еді. Киіз үйіміз болмағандықтан апам екі керегені жайып, бірін-біріне қабыстыра байластырып, туырлықпен жауып баспана етіп алды да, дастарханның қамына кірісіп кетті. Бұрын ескі қазақ ауылында еркек тұрып, әйелге мал бауыздатпайтын. Осы бір көне дәстүр бойынша, жақын үйлерде өзге еркек көріне қоймаған соң, апам маған тауық

бауыздатпақ болып қолыма пышақ ұстатты. Мен көп ойланып жатпай, пышақты алдым да жатқыза салып тауықтың басын шорт кесіп алыппын. Ол тыпырлап ұшпақ болып, үш-төрт қадам жерге барып құлады. Қорыққанымнан жылап жіберіппін. Мұнан былай тауық союдан құтылатын болдым дедім бе, әйтеуір, бізге көрші болып әкемнің бір жам ағайыны Құрман атамның қара құрым киіз үйі тігілгенін көргенде қуанышымның шегі болмады.

Мен өмірі жарып тамақ ішпеген, сіңірі шыққан кедей болғаныммен мейлінше инабатты, бүкіл қайырымдылықтың, адалдықтың нышаны байқалатын, табиғатынан сыпайы осы бір ауыл ақсақалының өнегесін көп көрдім. Арада қанша жыл өтсе де аласа бойлы, ат жақты, бадырақ көз, шоқша сақалды атамның жарқын бейнесі көз алдымнан кеткен емес.

Жаз айы. Жұрт шөп шабуға кететін. Атам екеуміз ауылда қалып қойып жүрдік. Мен бала кезден тентек болыппын. Атам үйінің түндігін жауып, ішке кіре берсе-ақ, оны айқара ашып, сықылықтап күліп, зыта жөнелем. Ол болса, "Ей, мен сені құртайын" деп қуған болып, түндігін жауып, үйіне кіре берсе болды, мен оны қайтадан ашып, кейде түндігінің бауын жұлып алып, тағы да қашып кетем. Осылайша күн өтетін.

Кейін оң-солымды танып, Алматыға оқуға аттанғанымда, Құрман атам есегіне мініп, Сырдың қайығының аузына дейін шығарып салып: Қайтейін, қарағым, саған беретін қаражат болмады. Сүтіне шәй ақтап отырған жалғыз ешкіні сатайын десем жақын жерде базар да жоқ, деп егіле сөйлеп, атаңның саған батасынан басқа берері болмады" деп қолын жайды. Мен де қолымды жайып, батасын алдым. Ата-анамнан ерте айырылып, кісі есігінде көрген зұлымдық пен қорлыққа бой ұсынбай ер жеткеніме сүйсінді ме, әлде қолұшын берер қауқары болмағанына күйінді ме, әйтеуір көнекөз атамның жаны тебіреніп, көзінен аққан жасы сақалын жуа бастағанда шыдай алмай, мойнынан құшақтап, бетінен сүйіп, кете бердім... Арада көп жыл өтті. Бірде іс сапарымен жолым түсіп, үйіне барып сәлемдескенімде атам мүлдем қартайып, көзі көрмей қалған екен. Ұлтай шешемнен қайта-қайта сұрап, "бұл қай бала?" дей берді. Өзіңнің "Өзбегің" ғой дегенде, жарықтық басын көтеріп, менің бетімнен иіскеп, айналып-толғанып, мырс етіп күліп жіберді. -Балам, менің түндігімнің бауы қайда? -деп менің жас шағымды есіме түсірді. Сөйткен қайран атам, ол да етті дүниеден!

Әжем Арзыхан 99 жасында дүние салды. Қазіргі ой тоқтатқан "алпыстың" деңгейінен алып қарасам, үлкен бір әулеттің басы болған осы бір кейуананың ұзақ өмір сүргені тек оның еңбекқорлығында (ешкімге салмағын түсірмей, өзін-өзі күтіп өтті), дұрыс тамақтана білгенінде немесе даланың жұпар иісті таза

ауасын жұтып өмір кешкенінде ғана емес, оны қоршаған қарапайым да мейірімді жандардың уақыт өткен сайын ұлғая түскен қамқорлығында, өзара тату-тәттілігінде, ауызбірлігінде екен. Ауызбірлік кеткеннен кейін сол әулеттің азып-тозғанын да көрдім. Енді мен елге барғанда ғана жиналып келіп, менімен сәлемдесіп, бір бірімен жүздесетіндей не күн туды булардын басына? "Ырыс алды ынтымақ" ауызбірлік кете бастады деген осы болар.

Енші бөліскенде кенже ұлының қолында қалған әжем немере, шөберелеріне шектен тыс мейірімді еді. Ол тұратын үлкен үйге бара қалсақ, кеш боп қалды деп жатқызып та тастайтын. Әбден қартайған шағында бұлдыраған көзімен аспандағы күнге қарап, уақыттың түске дейін не түстен кейін екенін ажырата бермейтін. Біз де жатқызғанына қарсы болмайтын едік. Өйткені әжемнің үстіндегі женкөйлегінің, камзолының қалталарында бізге деген неше түрлі тәтті, ежегей, құрт, ірімшіктер болатынын білетінбіз. Арқамыздан қағып, төсекке жатқыза бастағанда қалталарына қолды салып жіберіп, ілінгенін қойнымызға қотарып жіберсек, бір үлкен іс тындырғандай мәз-мейрам болып қалатын едік. Шіркін, таңғы шықтай кіршігі жоқ таза кәусар шақ-ай, осындайларыңмен есте қалады екенсің!

1939 жылы өгей деуге аузым бармайтын әкем Серім Сейітбекұлы бізді қасына көшіріп алды. Ол кезде ол ежелгі Отырар құландысының маңында ақ үй, қара үйді қатар тіккен әлді қазақтың бірі болатын. Мәдине соның алдында ғана аз ауырып, қайтыс болған. Ағам Спандияр әскерде еді. Шешемізбен екеуміз баяғы екі керегеден құрастырылатын баспанада тұрып жаттық. Науқасы дендей бастаған анамның бар тауқыметі менің мойнымда болатын. Далаға сүйемелдеп шығарып, төсегін салып қайта жатқызам, жуындырып тамағын берем. Сөйтіп жүріп аналардың үйіне де қолқабысымды тигізем. Отынын әкеп, суын тасып берем. Тіпті келі түйіп, қол диірмен тартқан сәттерім де болды. Әкемнің менімен тетелес өз баласы Абан болса ата-анасының еркесі, құнанына мініп, шапқылағаннан басқа ештеме бітірмейді. Мен байғұс аттың үзенгісіне де аяғымды салмаппын. Жаңа оқу жылы басталатын 1-қыркүйек те жақындап қалған. Осындағы ұжымшардың орталығы қоғамдағы мектепке екінші класқа оқуға баруға тура келді. Киетін киім болмай, Абанның ескіре бастаған костюмін маған берді. Ол болса "мені өлді дедіндер ме, оған менің костюімді кигізіп" деп жер тепкілеп, жылап отырып алды. Қорлыққа шыдай алмай, намыс-ыза кернеп, үйге жүгіріп келсем, апам басын жуып, шашын тарап отыр екен. Оның бұрынғы сұлулықтан қалған жалғыз белгісі тізесіне түсетін шашы еді. Ол да сиреп, көк

шұлаң тарта бастағанын енді аңғарыппын. Көргенімді айтып едім, апам шешіліп сөйлей кетті.

- Мен осылардың "отымен кіріп, күлімен шығып жүріп" таптым осы сырқатты. Қарғамаймын ешқайсысын да. Тағдыр өзі-ақ туралайды бәрін. Өмірде бәрі қайталанатын. Кім білсін, ертең күнің туса, сенің ескінді ол киер. Жігіт болып қалдың, қорғалақтай берме, дегенді айтты.

Апамның сөзі бойыма жігер беріп, көңілім орнына түсті. Ол Түркістан маңындағы Құш Ата деген қыстақтың тұрғыны Томаш деген кісінің қызы болатын. Отырықшы елдің дәстүрінде тәрбие алған, ойындағысын бұлтақтатпай, тіке айтуға тырысатын еді. Жасында ән салып, би билеген ашық жарқын қыз болған дегенді айтады білетіндер. Ертеңіне Секең мені өзі жетелеген атқа отырғызып, мектепке алып барды. Өмірі атқа отырмаған сорлы басым, ердің басынан қос қолдап ұстап алыппын. Ол болса атты қамшымен салып-салып жібереді, мен сыпырылып қала жаздаймын. Жолда кездескен бір адам: „Секе, бұл кімнің баласы, қайда алып барасыз?" деп сұрап еді, „осындағы бір жесір әйелдің баласы еді, оқуға алып барамын" деген жауап алды. Осыдан-ақ бұл кісінің мені өзіне жақындатқысы келмейтінін ұқтым. Сол бір сәтте "өзімнің балам" дегеніні өмір бақи кешіре алмадым. Мен де оны "әке" деп атаған емеспін.

Бірде күн батарда үйге келсем, апам қара терге түсіп жатыр екен. Сасқанымнан аяғын ұстай алыппын. Мәдине қайтыс болғанда, адамның өлерде аяғынан суынатынын көргенім бар-тын. Әл үстінде жатқан апамның аяғы тізесіне дейін тастай болып, суып қалған екен. Секеңнің бәйбішесі Рахия шешейге барып, апам қысылып жатыр деп жылап қоя беріппін. Ол кісі сен бара тұр, мен анау тігінші атаңды ертіп келейін деді. Тігінші деп отырғаны осы өңірге белгілі еркек киімдерін тігетін Раманқұл деген кісі еді. Ол кісіні ел арасында „Раманқұл машинеші" деп те атайтын.

Рахманқұл ата өлім үстінде жатқан анама дем салып, маған ризашылығын сұрады. Апам болса "бұл балама ризамын, мені осындай халде тастап кеткен Спандиярға риза емеспін» дегенді айтты. Рахия шешей (шешесінің әмеңгерлікпен тиген күйеуі Серім Сейтбекұлының үлкен әйелі): "0, жазған, балаң өзі кеткен жоқ қой, әскерге алынды емес пе, оған несіне ренжисің?» дегенде ғана апам Спандиярға да ризашылығын білдірді. Осылайша, ісін бітіріп, бұл екеуі үйлеріне қайтпақ болды. «Сен шешенің қасында боларсың» дегенді естігенде, апамның сол түннен шықпайтынын сезгендіктен жалғыз қалуға қорқатынымды айттым. Рахия шешей: «Ендеше, ана үйдегі балалардың аяқ жағынан көрпесіне кіріп жат. Біз осында болармыз», - деген соң, басымды жастыққа қоя салысымен сілем

катып, ұйықтап кетіппін. Мені шығарып салып, олар да үйлеріне қайтыпты. Сөйтіп, байғұс анам сол түні екі керегенің астында, жалғыздан жалғыз жарық дүниемен қош айтысып ты. Мұны қалай кешіресің?

Ертеңіне сәскеге таман Рахия шешеміз біздің шайлаға барып келіп, мені оятып: «Балам, басыңды көтер, шешеңнен айрылыпсың», - дегенді айтты. Жылайын десем, көзімнен жас шықпайды, сіресіп қатып қалыппын. Сол күні кешке қарай апамды Арыстанбаб әулиенің маңындағы ескі мазаратқа жерледік. Мен болсам іштей тебіренгендіктен бе, әлде бойымды күйініш сезім биледі ме, әйтеуір апамның денесін жерге бергенде де көзімнен жас шықпай, іштей тынып тұра беріппін. Бәлкім, баланың қиял елесі болар, осы бір сәтте менің көзіме әулиенің үстінен көк түтін көрінгендей болды.

- Балам, шешеңнің үстіне күрекпен топырақ сал, сауабына қаласың. Дауыс шыққан жаққа карасам, манадан бері үндемей жұмыс істеп жатқан Рахманқұл тігінші күрегін менің алдыма тастапты. Мен оны алып, анамның мүрдесіне төрт-бес күрек топырақ салдым.

Құран оқылып, бата қылғаннан кейін жұрт ауылға қайтты. Келсек, мұндағылар апамның киім-кешегін, көрпе-жастығын өртеп, ыдыс-аяғын жерге көміп жатыр екен. Апам мен әкеп берген қауыннан үнемі қақ тіліп, керегенің көзіне іліп кептіретін. Сол бейшараның «Спаным келсе, тойға жаратамыз» деп іліп қойған қақтарын да лақтырып жіберіпті.

Ол сонша не, алапеспен ауырыпты ма? Ең болмаса, осындай «құлақ естіп, көз көрмеген сұмдықты маған көрсетпей-ақ істесе қайтер еді? Оның үстіне сарыппен (ревматизм) науқастанып, жүрек ауруына шалдыққан сорлы анамды, ауруханаға салып емдетпегені былай тұрсын, әскерге кеткен баласынан қалған бес-алты қойын, бұзаулы сиырын, баспағын жаратып, дәстүрлі «жетісін», «қырқын», «жылын» да өткізбеді. Анамнан айырылған сол бір қаралы күнгі ағайын-туғанның зұлымдығы мен екіжүзділігі естен кетпес қайғылы қасірет болып, жүрегімде мәңгілік қалып қойды.

Көп ұзамай игі жақсы жиналып, тоғызға енді ғана келген мен пақырдың тағдырын шешпек болды. Біреулер «Детдомға өткізейік» дегенді айтты. Ол кездегі қазақтың түсінігінше «балалар үйіне» орналастыру жетімді қаңғыртып жібергенмен пара-пар болатын. - Мұны детдомға жіберіп, ел бетіне қалай қараймыз? - Шешесі болмаса, әкесі бар емес пе мұның? - Мұндай сұмдықты көрмеп едік.

Осылайша ауыл ақсақалдары өздерінше дабырласып жатты. Аң-таң болған маған бұлар мені бір алыс жаққа апарып тастағалы жатқандай көрінді. Ақыры

жұрт мені Секеңнің Маяқұм сельпосында бухгалтер болып істейтін үлкен ұлы Қожанның қолына беруге келісті. Бұған негізгі себеп болған – жетім қалған менің қамым емес, Қожанның әйелі Зәкияға, онын екі жасар ұлы Төреханды, тәй-тәй тұра бастаған қызы Мырзақүлді тәрбиелеуге көмектессін деген мақсат еді.

Анамнан сурет қалмағандықтан, қазір жасым ұлғайған сайын түрін де еске түсіре алмайтын болып барам. Өмірімде екі-ақ рет, онда да тұрмыстың тауқыметін тартып, қиналып жүрген сәттерімде түсіме енді. Бірде Қожанның үйінде жүргенде басымнан сипап тұрған анамды түсімде көріп, солқылдап, жылап қоя бергенім бар-тын. Шошынып оянған жеңгем орнынан тұрып, шам жағып, жылап жатқанымның мәнісін сұрағанда жо-"жоқ, ештеме емес" деп қайта жатып қалдым. Екінші рет студент болып жүріп, пойызбен Алматыдан елге қайтып келе жатқанда, плацкартты вагонның жоғарғы жүк қоятын сөресінде ұйықтап жатып, тағы да басымнан сипап тұрған анамды түсімде көрдім. Өмірінде жақсылық, көрмеген қайран анам, "жатқан жерің жайлы болсын!" дегеннен басқа не айтайын. Кейін басына белгі болатын құлыптас қойғыздым, Шәуілдірде болған сайын барып тұрам. Әйелім, балаларым да солай етеді.

Қожан ағам мейірімді, инабатты адам болып шықты. Әйелі де аздаған бейпілауыздығы болмаса түйсігі бар адам еді. Бұлардың үйінде де балаларын жұбатып, отынын жарып, суын тасып берумен айналыстым. Ағам мені кейде еркелетіп, 20-ға келгенше (ол кезде жиырма жас тым ересек болып көрінетін) оқытатынын айтып отыратын еді. Отан соғысы басталысымен Қожан да әскерге алынды. Мені Секең шаруашылығына пайдалану үшін өз отбасына қайтарып алды. Ол кісі дермене, итсигек жинап, Темір станциясындағы дайындау мекемесіне өткізумен айналысатындықтан соғыс кезінде Беген атырабындағы Шілікте, Темірдің өзінде тұрдық. Бұл алқапта дәрі-дәрмекке қажетті мұндай жабайы шөптер көп өсетін. Кейіннен «Овцевод» ұжымшарына біржолата көшіп келдік.

Соғыс жылдарында балалар оқуды тастап кеткенде де мен оқи бердім. Жетіжылдық мектепте М.Рақымбаев деген жалғыз мұғалім сабақ беретін. Күніге бір класты оқытатын. Біздің кластың кезегі келгенде мені тауып алып, «Қыздарды шақырып кел» дейтін. Өйткені, бір класта Айша, Қалампыр, Жұпар, Ұлжалғас дейтін төрт қыз, «еркек кіндіктен» жалғыз мен болатынмын. Қыздарды ауылдың иттерін «абалатып» жүріп, жинап келем. Дәптер жоқ, газетке жазып оқыдық. Оқулықтар тек мұғалімде ғана болатын.

Соғыс аяқтала бастағанда мүгедек болған басқа мұғалімдер де майданнан қайтып орала бастап, мектебіміздің көркі кіре бастады.

Сол жылдары менің балалық, жүрегімді тебіrentкен бір жәйт болды. Ол немістер басып алған жерлерден уақытша қоныс аударып бізге келгендермен қарым-қатынасқа байланысты еді. Халықтар достығының нышанын сонда бірінші рет көрдім. Ол кезде қазақ арасында "эвакуация" деген сөз пайдаланылмайтын. Оның орнына "туыстар" деген түсінік кеңінен тараған еді. "Әне туыстар келе жатыр", "туыстарға берейік", "туыстар жесін" деп жұрт үнемі дабырласып жататын. Біздің ауылға келгендер Украинадан еді. Барымызбен бөлістік. Біздің үйде жаңадан көктелген жалғыз көрпеше бар еді, оны да соларға бердік. Қысқа деп сақтаған жалғыз пұт бидайдың да жарымын соларға жөнелттік. Сауын сиырдың сүтімен, құрт-ірімшікпен, қауын-қарбызбен де бөлістік. Олардың да ризашылығының шегі болған жоқ. Еліне қайтып бара жатқанда көздеріне жас алып, қазақтармен көрісіп-құшақтасып ажырасты. Достық, бауырмалдық деген осылай болады екен.

1945 жылдың күзінде жетіжылдықты бітіріп, аудан орталығы Шәуілдірдегі Жамбыл атындағы орта мектептің сегізінші класына оқуға түстім. Интернатта жатамыз. Көрпе-төсек жоқ, үйден әкелген бір тілік киіздің үстіне аунай кетеміз. Таңертең 200 грамм қара нан мен бір кәмпит береді. Түсте бір тостақ атала, 200 граммнан, кешке тағы да 200 грамм нан, жалғыз кәмпит береді. Тек қайнаған су жеткілікті.

Шайды да, көжені де қалайы тостақпен ішеміз. Балалар мұндай тамаққа қанағат қыла қоймайтын да, сенбі күні кешке қарай жақын арадағы ағайын туысқандарына кетіп қалатын. Мен де көрші ұжымшарларда, Темірде тұратын ағайындарға барып бір тойып қайтатынмын. Оның үстіне «өзіңмен бірге ала кет» деп бір қалта жүгері немесе тары-талқанын салып беретін. Оны аталаға араластырып жеп, едәуір диланып алуға болатын еді. Тек жоғары класта оқитын ересек балалар талқанымызды тартып алғанда не істерімізді білмей сасып қалатынбыз. Сөйтіп жүргенде менен екі-үш жас үлкендігі бар жерлесім Әтібай Құлымбетов кешігіңкіреп келіп сегізінші класқа оқуға түсті. Ол келісімен бір-екі төбелестен кейін үлкендердің зорлығы мүлдем тоқтады. Бұдан былай талқанымызға ешкім тимейтін болды.

Темірде біздің Әзімбек деген атамыз тұрды. Кедейшілік. Кемпірі күніне екі-үш таба нан жауып, темір жолға шығарып сатып, түсімін қалжа ғып отыратын. Атам мейлінше адал, қолынан өнер тамған ұста болатын. Сонғы кезге дейін ол кісі жасаған ағаш кебеже, жүкаяқ, қобдишалар қай үйден болса табылатын. Мен келгенде атам бой жасап, көңілі көтеріліп қалатын. "Бәрекелде, ал енді қаптың аузын ашып жібер" деп мәз-мейрам болатын. Олай дейтіні маған ән салғызатын.

Мен болсам, көңілім соқпаса, "Ән жоқ, қаптың аузы буулы" деп тастайтыным бар-тын. Атам "Қаптың аузын аша ғой" деп жалбарынғандай болатын. Бір кезде атамның жер үйінің итарқасына шығып алып, іштен дем тартатын түтіктен Алматыдан сөйлеп тұрмыз. Қазақ әндерінен концерт береміз" дегенімде, атам басын көтеріп: "Бәрекелде-е, балам көп жаса!" дей беретін. Сөйтіп, қарттың айызын қандырып, неше түрлі ән салып беріп, ризашылығын алатынмын. Шәуілдірдің қасындағы Ногин атындағы ұжымшарда тағы да бір туысымыз тұрады деп еститінмін. Барсам үйінде екен. Бұл ел арасында Сарымолда деген лақап атпен белгілі Мүсірәлі дейтін ақсақал еді. Сол мен келетін күні кемпірі онан-мұнан құрастырып екі таба нан жапқан екен. Біреуімен шәй іштік. Мусекең ана таба нанды мына балаға бер, алып кетсін" дей беріп еді, кемпірі ренжіп, тырыса қалды. Қамшысын алып атам кемпіріне тап берді. Ол ойбайлап, үйді айналып қаша жөнелді, бақырған даусы да жаман екен өзінің. Атам болса, "Е, оңбаған, сонда осы балаға қимай отырғаның жалғыз таба нан ба?" деп зекіп жатты. Бір сәтте кемпірін қуған ақсақалдың қолына әлгі нан түсе қалды да, "Балам, ал мынаны, сенің тарығып жүргенінді білем, келіп тұр біздікіне" дегенді айтты. Мен болсам нанды қойныма ұрып жіберіп, кемпірі мен шалын төбелестіріп, Шәуілдір қайдасың деп зытып тұрдым. Көп жылдардан кейін, жолым түсіп Шәуілдірге келсем, Мүсекең де, кемпірі де дүние салған екен. Үйіне барып, балаларына көңіл айттым. Осы бір мейлінше көңіл, адал қартты, жоқшылықтың тауқыметін тартқан оның кемпірін еске алдық.

Менің балалық ой-елесімде мәңгілік қалған тағы бір алып тұлға болды. Ол әйгілі халық ақыны Айтбай Белгібайұлы еді.

Шәуілдір ауданым бар саялы бау,
Қонысым Сырдың бойы, жайлауым тау.
Пайдасыз Арыс суын байлап алып,
Отырар даласына егілді нау.

Осы бір өлең шумағын туған жеріне арнап, оған деген шынайы сүйіспеншілігі мен мақтаныш сезімін білдірген Айтбай ақын маған тұла бойында өнеге тұнып тұратындай, қол жетпес кудірет іспетті боп көрінетін. Ақынның әсем үнін "кұлақтан кіріп, бойды алатын" құбылыс десе де болатын еді.

Кейін ес білгесін ойлап қарасам, елдің көркі де осындай ақылгөй, біртума, біріне бірі ұқсай бермейтін, даналығымен ерекше көнекөз қарттарында екен. Өзім ер жетіп, адам бола бастаған шағымда Құрман, Әзімбек, Сарымолда, Айтбай секілді сол қарапайым ауыл ақсақалдарының мектебінен өтіп, тағдырдың тауқыметіне қарсы тұра білгеніме тәубе еттім. Өкініштісі, арамыз алшақ, мен

Алматыда, олар ауылда болып, көпті көрген кемеңгер аталарыма қызмет ете алмағаным. Ағайын-туысқан арасында ылғал тартпағандықтан жапырағына пана бола алмайтын "кәрі ағашқа" ұқсас талай-талай шалдарды да көрдік қой. Менің алғашқы ұстаздарым болған аталарымның орны мүлдем басқаша еді. Бір атадан "ала да, құла да туады" деген осы екен. Балам, мерейің үстем болсын десең, құрбы-құрдастарыңмен, замандастарыңмен тату-тәтті бол, дейтін еді Құрман атам. Адам бойындағы достық, сүйіспеншілік сезім өте ерте оянады екен. Үшінші класта Дәкүл дейтін бір кішкентай қызбен бір партада отыратынбыз. Оның маған ұнайтыны сонша, үйден қалтама құрт, ірімшік, ежегей, кейде қауынкұрт салып алып, үлкен переменде соған жегізіп, бетіне қарап отыра бергім келетін. Сол Дәкүл бір күні маған ашуланып дәуітіндегі (сиясауыт) сиясын бетіме шашып жібергені. Бетімді, көйлегімнің омырауын шүп-шұбар қылып үйге қарай жылап ала жөнелдім. Ағам Қожан болса: "Ей, сені де күйеу дейді-ау, тапа-тал түсте келіннен таяқ жеп" деп күліп жатыр. "Күйеу" деп айтты деп онан сайын бақырып, үйді аспанға көтеріп жаттым. Бар ойым қызды қалай жазалаудың есебін табу. Оны ойлап таптым да. Беті-қолымды жуып, көйлегімді алмастырып, тынышталдым да оқу кітабымды мұнан былай оған бермеске бел байладым. Кластағы жалғыз оқулық менде болатын. Арада бір апта өтті. Дәкүлдің шешесі келіп менің жеңгеме: Анау қайнына айтсаңшы, менің қызыма әлгі кітабын бермейтін болыпты деді. Жеңешем: -Шырақ (ескі дәстүр бойынша ол менің атымды атамайтын), Дәкүлге бере ғой кітабыңды, ештеме етпес, - дегенді айтты. Сонымен екеуміз қайта татуласып кеттік. Көп ұзамай ағам қызмет ететін Маяқұм сельпосы орналасқан онымен аттас ұжымшарды үкімет Қазақстанның қиыр оңтүстігінде жаңадан қазылған Киров каналының алқабындағы тың жерге көшіріп әкетті. Сөйтіп, Дәкүлмен айырылысуға тура келді. Арада көп жылдарды артқа салып, комсомол қызметінде жүрген кезде, бірде қасыма ерген екі жігітпен Киров ауданында болғанда Дәкүлмен кездесе кеттік. Әбден қартайған, тұрмыс қажытқаны көрініп тұр. Жолдастарым болса: Сонда осы кемпір сізбен бірге оқыған ба?" деп қайран қалды. Мен оларға: "Тоғыз бала тапсаңдар, сендер де сондай болар едіңдер" деп күлдім. жеке басының шынайы достық, сүйіспеншілік адамның қалыптасуына, ой-өрісінің даму дәрежесіне, талғамына, көзқарастық қасиеттерінің орнығуына қарай өрбитін үрдіс екен. Өмір талқысынан өте қоймаған жастық, әсіресе балалық шақтағы достықтың қанша шынайы болғанымен есейген сәтте түкке тұрғысыз, бұрын сүйкімді досың кейіннен бастапқыдай бола бермейді екен. Соғыс кезінде ұжымшардың егістігінде тарысын торғайдан, жүгерісін қарғадан қорып, тай-құнандай тебісіп бірге өскен

достарым Төлбасы, Баймахан, Бердікұл, Тоймахан, Нұртаза, Баян, Сінгірхан да есейгеннен кейін қарасам, мүлде басқа адамдар болып кетіпті. Орта мектепте Шағырбай деген досым бар-тын. Екеуміздің достығымыздың шегі болмайтын. Кейде үйіне қонып қалсам, шешесі қатар төсек салатын. Ол кісі кетісімен бір төсекке ауысып алып, рахаттанып ұйқыға кететін едік. Сөйткен Шағырбайым білім алып оң-солын танығанда достық сезімі бұрынғыдай емес, бауырмалдығы да шамалы адам болып шықты.

Ілгеріде сол Шағырбай арқылы Айжан деген бір шәуілдірлік қызбен таныстым. Аққұба, бидай өнді дегендей. Хат жазысып тұрдық. Бір жолы жазғы каникул кезінде қызды күйеуге ұзатқалы жатыр деген хабар алдық. Мен қанша қиын болса да оны Алматыға алып кетпек болдым. Қыз оған көне қоймады. Жалғыз шешем бар, қалың мал беріп, ресми той жасап үйленбесек, риза болмайды дегенді ескертті. Мен оған студенттігімді, әке-шешемнің жоқтығын оңған туысқандарым да шамалы екенін айтсам да, бой беретін түрі жоқ. Сонымен Алматыға кете бердік. Темір станциясында Шағырбай екеуміз пойызға шығайық деп тұрсақ, бір бала қуып жетіп, қыздың келісетінін айтты. Мен ойланып қалдым. Шағырбай болса, "Ол шын сүйетін болса бұлай етпеген болар еді. Махаббат деген шынайы сезімді саудаға салуға болмайды. Оның қадірін білмейтін мұндай қызға бой ұсынудың қажеті жоқ. "Жүр, кеттік" деп мені вагонға кіргізіп жіберді де, балаға екеуміздің шешімімізді айтты. Сонан қайтып Айжанды көрген емеспін. Тұтанып үлгіре қоймаған алғашқы махаббат оты осылай сөнді. Естуімше, тұрмысы оңалмапты. Ішімдікке салынған, ұрып-соғып жәбірлейтін біреуге күйеуге шығыпты. Шешесінің емес, өзінің тұрмыс құратынын ұқпағанына бармағын тістеп, орнына келмеген махаббатына өкініш сезімін беретіне ұқсайды. Бақсам, адамның азғантай өмірінің әр кезеңіне лайық өз дос жарандары болады екен. Бала кездегі досыңның талғам, түйсік түсінік өзгере келе, үйлесе бермейтіні де осымен байланысты болса керек. Әйтсе де, біздің қай-қайсымызды алсақ та, жаңадан қалыптаса бастаған жас адамның жан дүниесін байыта түсіп, қайырымды ететіні үшін де бала кездегі достық, сүйіспеншілік сезімге міндеттіміз ғой деп ойлаймын.

Енді міне, менің алдымда – қала көрмеген ауыл баласына уақыт оздыратын құпиясы мол, өзгеше бір дүние іспетті болып көрінетін студенттік шақ. Ілгері үмітке, мәртебелі игілікке ұмтылумен оның табалдырығын аттамақ болып, 1948 жылы Шәуілдірдегі Жамбыл орта мектебін бітіріп Алматыға келдім. Қазіргідей мамандық таңдау ол кезде болмайтын, пәлендей оқу орнына түс деп кеңес берген адам да болған жоқ. Өзімше таңдағаным Абай атындағы Қазақ педагогтік

институтының (қазіргі Алматы университеті) тарих факультеті болды. Тарихтан, қазақ тілі (ауызша) мен әдебиетінен (ауызша және шығарма жазу түрінде), орыс тілі (ауызша) мен әдебиеті (ауызша және диктант түрінде), жағрапиядан қабылдау емтихандарын тапсыруға тура келді. Тарихтан, жағрапиядан, қазақ әдебиетінен (ауызша, жазбаша) үздік баға алсам да, қазақ тілінің грамматикасынан "құлап" қала жаздадым. Ойымды білдіргенде қатесіз жазғаныммен, оның мәнін түсіне білмейтін мен үшін грамматика аса қиын пән болатын. Емтихан алып отырған Шамғали Сарыбаев болса, ауызша сурақтарына аздап жауап берсем де: Анау тұрған ат па, оны атпа" деген сөйлемді талдап беруді өтінді. "Анау тұрған ат па" деп сурақ белгісін (?) қойып, "оны атпа" деген тіркестен кейін леп белгісін (!) беруге батылым бармай, отырып қалдым. Мұны көріп отырған емтихан алушы бұл бала грамматикадан түк білмейді" деп "2" қойғысы келіп еді, ассистенті Б. Үкібаев араға түсіп: "Шәке-ау! Қараңызшы, бізге дейінгі төрт емтиханды „5"-ке тапсырып келіп отыр, шығарманы үздік жазыпты, обал болмай ма?" деп отырып алды. Ақыры Шамғали аға "3" қойып берді. Ең қызығы орыс тілі мен әдебиетінен емтихан тапсырғанда болды. Екі аудиторияда бөлек-бөлек диктант жаздырған оқытушылар орыс тілінің грамматикасынан бірге отырып емтихан алатын болды. Мені алдарына отырғызып, Анастасия Сергеевна Жукова деген біреуі: ..Ты у кого писал диктант?" деді де, сұрағын тәптештей "У меня или у нее?" дегенді айтты. Мен қалай жауап берерімді білмей "тебе написал" деп өзін көрсеттім. Ол кісі "орыс тілін біледі-ақ екенсің" дегендей басын шайқап, менің диктантымды тауып алғанда көзі шарасынан шығып кете жаздады. Оның: - Слушай, ты оказывається, на тройку писал, молодец, давай бери билет и отвечай- дегені әлі есімнен кетпейді. Өйткені бір аудиторияда диктант жазған 33 абитуриенттің біреуі "5"-ке, үшеуі "3"-ке, қалғандардың бәрі "2"-ге жазған екен. Сол үшеудің бірі мен болыппын. Не пайда, ауызша сұрақтарына жауап бере алмадым. Орыс әдебиетінен емтихан алған Е. Ландау деген кісі А. П. Чеховтың „Человек в футляре" деген әңгімесі жайында айтып беруді сұрады. Әрине қазақ тілінде болса тап-тұйнақтай жауап берер едім, орысшаға тілім жетпесе де "язык короткий", "язык не хватает" деген тіркестерді оңды-солды пайдалана отыра, әжептеуір жауап бердім. Емтихан алушының риза болғаны сонша "4" қойып берді. Сөйтіп қазақ тілі мен әдебиетінен жалпы баға "4", орыс тілі мен әдебиетінен "3" болып шыға келді. Менімен бірге оқуға келген жеті баланың бәрі емтиханнан құлап" ауылға қайтатын болды. Емтиханды ойдағыдай тапсырғандықтан, институтқа қабылданатын болдым деп оқу басталғанға дейін елге барып келмек болып, мен де солармен бірге кете бердім.

Қайтып келсем, мені кетіп қалды деп ойлап, қабылдамай тастапты. Институт директоры С. Толыбековтың қабылдауында болып, студенттікке кандидат (біреулер шығып қалса, орнына алынатын) ретінде лекция тыңдап, семинарларға қатысуға рұқсат алдым. Жатақханадан орын тимей, бұрыш жалдап жекеше пәтерде туруға тура келді. Жоғарыда айтылғандай, қала көрмеген жігітке бәрі қызық. Алматымен танысып, музейлерге, театрлар мен киноға қайта-қайта барып-жүріп (бір тәуірі ресторандарда болған емеспін), лекциялардан, семинарлардан қала беріппін. Оның тақсыретін алғашқы емтихан. зачет тапсырған кезде көрдім. Орташа баға алғандарға стипендия бермейтіні тағы бар. Содан кейін барып, зейін қойып оқуға кірістім. Бұрынғыдай лекцияларды жібермейтін болдым. Бос уақытымды оқу залында өткізуге тырыстым. Өзгелерден бұрын келіп, қалаған кітаптарымды алып қалатынымын. Өйткені ол кезде оқу құралдары жетісе бермейтін. Түнгі 11-ге қарай үнемі бір әдеміше келген тапалтақ, сары жігітпен екеуміз кітап тапсыратындардың сонында қалып қойып жүрдік. Ол не оқиды екен деп қолына қарасам, ылғи тарихқа, жағрапияға, қоғамтану, әдебиет пен өнертануға қатысты кітаптарды көрем. Сөйтіп жүріп екеуміз таныс болдық. Бұл физика-математика факультетінің студенті, Пушкин атындағы стипендияның иегері Ауданбек Көбесов еді. Достасып алған соң, бос уақытымызды да бірге өткізетін болдық. Бірде мен оған қазақта Әбу Нәсір әл-Фараби деген энциклопедист-ғұлама болғаны жайын да білгенімді айтып бердім. Ол кезде осыдан 1100 жыл бұрын өмір сүрген ұлы бабамызды Қазақстанда көпшілік жұрт біле бермейтін. Ауданбек болса сол кездің өзінде-ақ ғылымға бейім еді. Кейіннен "Әл-Фараби" деген кітабының кіріспесінде өзіне алғаш рет дерек беріп, ұлы ғалымды тереңірек зерттеуге себепші болған тарихшы ретінде маған, Фараби мұраларын зерттеуде күнделікті көмек көрсеткен ұстазы профессор Б. А. Розенфельдке алғыс айтыпты.

Соғыс кезінде және тікелей онан кейінгі қиын-қыстау кезеңде мектепте оқығандықтан, жыл сайын кластан класқа көшіп отырғанымыз болмаса, біздің алған біліміміз онша терең емес, мәдениетіміз де шамалы болатын. Бәлкім, сондықтан да болар, біз оқыған тұста Алматының жоғары оқу орындарында студенттер мен оқытушылар арасындағы ынтымақтастыққа көбірек көңіл бөлінетін. Бұл тек лекция арқылы ғана өрби бермейтін үрдіс болғандықтан шәкіртті семинарларға, дағдылық қатыстыра, спортпен, көркемөнерпаздықпен, жұмыстарға техникамен шұғылдандыра отырып, оның қабілетін арттыру, айналадағы ортаға көзқарасын дұрыс қалыптастыру, жеке басының мәдениетін көтеру жағы қарастырылатын. Мұны біз кітапханада да, жатақханада да,

қоғамдық орындарда да сезінетін едік. Өз басым арада қанша уақыт өтсе де ғылымның, білім-танымның әр-түрлі салаларынан сусындатқан лекцияларын тыңдап, тәлім-тәрбиесін алған ұстаздарым тарихшылар: Халел Әділгереевті, Мұсатай Ақынжановты, Владимир Иванович Тимосконы, Валентина Михайловна Коваленконы, әдебиетшілер: Мәлік Ғабдуллинді, Нина Сергеевна Смирнованы, ғалым-экономист Серғали Толыбековты, педагог Раиса Григорьевна Лембергті, психолог Иосиф Лазаревич Стычинскийді. юрист Константин Флегонтович Котовты, Байтіковты, Муратовскийді. Жүкеновты асқан ілтипатпен еске аламын.

Менің о бастан қоғамдық қызметке, мәдениет пен өнер жағына бейімделуіме осы кісілермен қатар тікелей әсер еткен, кейіннен халықтың дәстүрлі өнерін зерттеуіме себепкер болғандардың ішінде Қазақстанның халық артистері Қапан Бадыров, Борис Александрович Орлов, Асқар Тоқпанов, Қазақстанға еңбегі сіңген артистка Валентина Сергеевна Пирогова бар еді. Бар дүниесі жалғыз рояль мен кушетка ғана болатын. Көк базардың қасындағы жертөле үйдің бір бөлмесінде тұратын пианист Лев Семенович Бруктың менің дауысымды орнықтыра қоямын деп көп әлек болғанын қалай ұмытарсың. Сіз менен опера әншісін жасамақсыз ба?" дегенімде ол кісінің „Қымбаттым менің, болашақ мұғалімнің дауысы болмаса, онан ұстаз шыға қоймайды" -дегені есімде қалды.

Біз оқыған тұста жоғары оқу орындарындағы көркемөнерпаздықтың әр жылы қалалық байқаулары үлкен мереке фестиваль іспетті болып өтетін. Біз де бір жолы Қапан Бадыровтың жетекшілігімен Ғабит Мүсіреповтың "Ақан сері Ақтоқты" пьесасын дайындадық. Ақан болып болашақ ақын торғайлық Ғафу Қайырбеков, Ақтоқты болып жезказғандық Гүлсім Жаманова ойнады. Маған балуанның рөлі тиген еді. Пьесадағы айтыс-тартыстың әбден шиеленісетін сәтінде құлағы естімейтін, тілі жоқ балуанның релінде ойнағандықтан, сахна шетіне орнығып алып, жүген-шылбырды жөндеп, жамап-жасқап" отыра бердім. Мұны байқаған Қапан Бадыров "Қарағым-ау, енді қойсаңшы"- деп сыбырлайды. Байқап қарасам, жұрттың назары маған ауған екен. Сахна төрінде Хазіреттің үкімімен жалғыз ағашқа таңылған Ақтоқты Ақанның „Мақпал" әнін салып зарлаған қыз дауысы түнгі даланы күңіrentкендей. Қасында қарауыл қараған қарт балуан. Ақанның достары қызды босатып алып: Өмір бақи перзентім жоқ деп арман етуші едің, ал мынаны өзіңе қыз қып" деп маған ұсына бергенде, мұны біліп қойған қарсы жақтың адамдары тап берді. Өзіне қыз ғып алған Ақтоқтыны қорғамақ боп, балуан оны байлаған жалғыз түп ағашты жерден суырып алып

ұмытылатын сәтте, бұрын бір шегемен ғана қағып тастайтын ағашты сол күні құлап қалмасын деп үш шегемен бекітіп тастаған екен, әрі бері ышқынып зорға жұлып алып Хазіреттің тобына ұмтылдым. Олар болса қорыққан боп жерге жабыса қалды. Мен ағашты көтерген күйімде тұрып қалдым. Шымылдық, жабылды. Көрермендер ду қол шапалақтап қошемет көрсетіп жатты. Бәрі де нанымды болып шықты... Сол жолғы байқауда біздің осы спектакліміз қала бойынша бірінші жүлдеге ие болды. Қапан Бадыров бізді жұрт алдына шығып жаттыға берсін дегендей, театрға алып барып, көпшілік сахналарына да қатыстыратын. Ондағы қазақ, сахнасының тарландарын көріп қана қоймай, олар мен бір сахнада ойнау біз үшін үлкен мектеп еді. Болашақ, мұғалімдерге тарихтан, этнографиядан, әсіресе халықтың әдет ғұрпынан, киіну, сөйлеу мәдениетінен, тұрмыс-салтынан қосымша мәлімет алу үшін театрда болудан артық, мүмкіндік бола бермейді.

Студенттік төрт жыл зулап өте шықты. Онымен бірге кіршіксіз, таза балалық шақ, жастық шақ та аяқталып келе жатты. 1952 жылы институтты бітіріп, ОҚО Келес ауданындағы "Ленин жолы" орта мектебіне жолдама алдым. Осында жүріп Шымкенттің мұғалімдер институтын бітіріп, туған аулына қайтып оралған Халиханмен танысып, отбасын құрадық. Ұл-қыз сүйдік. Халихан осы өңірге белгілі үлкен әулеттен шыққан еді. Оның анасы Мария маған да туған анамдай болды. Осы бір мейлінше қарапайым, болмысынан тұнып тұратын үлгі, өнеге көрінетін мейірбан әйелдің аналық, қамқорлығын көп көрдім. Оның аруағы алдында барлық, уақытта басымды июге дайынмын. Халиханның ағалары Рысмахан, Әлмағамбет, әпкелері Райхан, Айхан, інілері мен сіңілдері де мен үшін бірге туысқан адамдардай болып кетті. Бір-бірімізден көңіліміз қалған емес.

Отбасының берекесінен адам өмірі құралады екен. Қазақтың "Шаңырақ", "Ошақ", "Босаға" секілді түсініктерге бостан босқа киелі мән бермегенін осы бір қасиетті "от басы-ошақ, қасының" ауыз бірлігінен көрдім. Үлкенді сыйлау, кішіге инабатты болу, күн өткен сайын ұлғая түсетін қарттарға деген қамқорлық бар жерде ғана жұрттың мерейі үстем бола беретінін байқап, көңіліме тоқығандай болдым.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН АҚПАРАТ ДЕРЕККӨЗДЕРІ:

1. <https://kk.wikipedia.org/wiki>
2. https://massaget.kz/mangilik_el/tup_tamyir/asyil_soz/42328/
3. <https://sputnik.kz/20211028/ozbekali-janibekov-omirbaian-18522219.html>

МАЗМҰНЫ

№	Тақырып	Бет
1	Ө.Жәнібековтың өмірі мен қызметінің хронологиялық тізбесі.	3
2	Ұлт рухын ұлықтаған ұлы тұлға.Өмірдерек.	4
3	Ө. Жәнібеков туралы пікірлер.	7
4	Ө. Жәнібеков шығармашылығы және ол туралы кітаптардың библиографиялық тізімі	9
5	Мерзімді баспасөзде жарияланған мақалалар	19
6	Ө. Жәнібеков: «Тағдыр тағлымы» кітабынан үзінді. Өзім туралы.	22
7	Таңғы шықтай кіршігі жоқ кәусар шақ.	28
8	Пайдаланылған дереккөздер	32
8	Мазмұны	48